ARH Diss. B - 26546

Tartu Riiklik Ülikool
NSVLiidu ajaloo kateeder

EESTIKEELNE ILMALIK KIRJANDUS XVIII SAJ. LÕPUL JA XIX SAJ. ALGUL AJALOOALLIKANA

Diplomitöö

Tiiu Kalev
V kursus

NSV Liidu aj. nat. inv. nr. 1925

Tartu 1966

Sissejuhatus

Vanima eestikeelse ilmaliku kirjanduse olemuse ja selle tekkimisega seotud probleemid on köitnud paljude meie kirjandusteadlaste tähelepanu ning võib isegi öelda, et need on omandanud eesti kirjandusloos ühe kesksema koha. Eriti käib see viimaste aastate kohta: 1965.aastal ilmus kirjandusloolaste esimene suur ühistöö - "Eesti kirjanduse ajalugu"I, kus vanim eestikeelne ilmalik kirjandus on leidnud põhjaliku käsitluse eeskätt A.Vinkeli uurimuste näol. Samalt autorilt ilmus käesoleval, 1966. aastal töö "Eesti rahvaraamat", mis just spetsiaalselt neid küsimusi valgustab. Vahetult enne käesoleva diplomitöö valmimist ilmus J.Peeglilt "Eesti ajakirjanduse algus", kus põhjalikult käsitletakse seda seni veel nõrgalt uuritud ainevalda.

Kuid vanim eestikeelne ilmalik kirjandus pakub kirjandusteadlaste kõrval samuti huvi teiste alade uurijatele, nende hulgas ka ajaloolastele.Kirjandusteadlased on tegelenud põhiliselt kirjanduse arenemise jälgimisega, püüdnud avada selle kirjavara sisulist ja kunstilist külge

ning on pööranud ka tähelepanu kirjanduse sotsiaalsele tagapõhjale.

Ajaloolast huvitab esmajoones küsimus, milliseid faktilisi andmeid sellest kirjandusest vastava ajajärgu kohta leida on. ning kuidas seal kajastuvad kaasaja probleemid. On ju 18. sajandi lõpp ja 19. sajandi algus kahe formatsiooni vahetumise ajaks, olles seetõttu keerukas ja täis sisemisi vastuolusid. Peale arhiivimaterjalide - ametiasutuste dokumentide, kohtuprotokollide, vakuraamatute, hingede revisjonide, kirikuraamatute jms.-ning mitmesuguste trükitud allikate(statistilised kogumikud jne.) tuleks ajaloolastel rohkem kui seni kasutada ka tolleaegset eestikeelset ilmalikku lugemisvara.

Käesolevas töös on püütud ajaloolase pilguga jälgida ning hinnagut anda 18.-19. sajandi vahetusel ilmunud kirjanduse kolmele põhiliigile : kalendrikirjandusele, jutukirjandusele, ajakirjandusele. Autor pole enesele ülesandeks seadnud kõikide sel ajal ilmunud trükiste läbiuurimist. Nii on jutukirjanduses piirdutud nelja kõige tähtsama autori - Arveliuse, Willmanni, Luce ja Holtzi kui ajajärku kõige paremini iseloomustavate kirjanike eestikeelse loominguga. Nimetatud autoritele on lähedane ka tuntud kirjamees Ravila krahv Peter von Mannteuffel. Käesolevas töös pole tema kaht raamatut "Aiawite peergo valgussel" ja "Willem Nawi ello-päwad" käsitletud, kuna nad ilmusid vasta -

valt 1838-ndal ja 1839-ndal aastal ning jäävad seega ajaliselt kaugemateks.

Kalendrikirjanduse all vaadeldakse kõiki säilinud kalendreid nende ilmumise algusest (1731.a.) kuni 19. sajandi 30-ndate aastateni.

Ajakirjandusele pühendatud peatükk käsitleb põhiliselt O.W.Masingu poolt toimetatud "Marahwa Näddala-Lehte", kuna selle eelkäijast - "Tarto maa rahva Näddali-Lehest" pole säilinud ühtegi eksemplari.

I ptk. Eestikeelse ilmaliku kirjanduse tekkimine

Esimesed poolilmaliku sisuga eestikeelsed raamatud ilmusid 18. sajandi I poolel. Nende autoriteks olid pastorid, kes püüdsid sel teel rahvale haridust anda, aga ka pühakirja õpetada.

Teadaolevatel andmetel on esimene sellelaadiline pärit Urvaste pastori Johann Christian Quandti(1704--1750) sulest. Arvatavasti ilmus ta aastal 1737. Sellest raamatukesest pole säilinud ühtegi eksemplari. Ka hiljem on Quandti jutte välja antud, säilinud on väljaanne 1776. aastast, mis kannab pealkirja "Kolm kaunist Waggausse Eenkojut".[1]

1739. aastast on säilinud raamat, mida tinglikult nimetatakse "Hanso ja Mardi jutuks", kuna tiitelleht on hävinenud ning seetõttu pole teada autorit ega pealkirja.[2]

Tundmatu on ka aastal 1740 ilmunud raamatu "Wiis head jutto" autor.[3]

Nendele jutukestele iseloomulikuks jooneks on asjaolu, et siin püütakse rohkem aidata lugeja hinge kui keha. Nii jäid need raamatukesed siiski rohkem ilmaliku kirjanduse ettekuulutajateks, mille

---

1 Eesti kirjanduse ajalugu, I köide,
2 toim. A.Vinkel, Tallinn 1965, lk. 199-200.
Samas.
3 Samas, lk. 202.

faktiliseks tekkeajaks võib lugeda alles 18. saj. lõppu, 19. saj. algust.[1] Varasemal eestikeelsel juhuluulel pole eestlasega suurt midagi tegemist, ta oli väheste eranditega mõeldud ainult härrastele.

Seega on eesti talurahvalektüür, kui pidada silmas eriti teisi Ida-Euroopa maid, koguni küllalt varajane. Hilinemisest võib rääkida ainult suurte rahvaste kirjanduse üldise arenemisega võrreldes.[2]

Eestikeelne ilmalik jutukirjandus oma varasemas etapis arenes erilistes tingimustes. Täielikult puudus oma rahvuslik intelligents, kes oleks suutnud rahvale emakeelset kirjandust luua, teoorjana ei olnud eesti talupoeg võimeline ise juhtima oma kirkeele väljakujundamist, rääkimata kirjandusliku mõtte arendamisest. Seetõttu said esimeste eestikeelsete raamatute loojateks võõra rahvuse esindajad, kes kirjutasid põhiliselt oma aadelliku ideoloogia baasil, nähes talupojas last, kelle poole võis pöörduda vaid traditsiooniliste manitsuste ja nõuannetega. Seda perioodi eesti kirjanduses on nimetatud ka estofiilide ajajärguks.[3]

Niisiis tekkis ja arenes eestikeelne kirjandus põhiliselt vähenõudliku, lihtsamoelise lektüüri näol. Kõrgkirjanduse jaoks puudusid sel ajal veel vastavad tingimused.[4]

---

[1] M.Kampmann, Eesti vanem ilukirjandus, Tartu 1908, lk.1.

[2] A.Vinkel, Eesti rahvaraamat, Tallinn 1966, lk.11.

[3] A.Mägi, Lühike Eesti kirjanduslugu, I jagu, Lund 1965, lk.17.

[4] M.Kampmaa, Eesti kirjandusloo peajooned, I jagu Tartu 1938, lk. 178.

Kuid ka see vähenõudlik massikirjandus ei tekkinud ilma põhjusteta. Miks siis 18. sajandi lõpp osutus ajaks, kus asuti ilmaliku kirjanduse loomisele, kui siiamaani oli piirdutud vaid mõningate vaimuliku sisuga raamatutega? Neid põhjusi tuleks otsida nii ajajärgu üldistes seaduspärasustes kui ka kohalikes oludes.

Üheks kõige üldisemaks põhjuseks on kahtlemata see, et kogu Euroopas pidevalt, aasta aastalt suurenes kirjasõna osatähtsus inimeste elus. Üha enam kirjutati, üha enam loeti. See on seotud juba üldise majandus- ja kultuuritaseme tõusuga. Raamat muutus haruldusest, mida said endale lubada vaid vähesed, üha rohkem tavalisemaks nähtuseks. See ei jätnud oma mõju avaldamata ka Baltimaadel.

Samal ajal tekkisid uued progressiivsed filosoofilised vaated. Lääne-Euroopa filosoofias ja teoloogias muutus valitsevaks suunaks ratsionalism[1], mis tõstis esiplaanile mõtlemise ning maailmavaate mõistusepärasuse, ülistas usku tõestatavuse jõusse. Ratsionalism nõudis rahvale vaimuvalguse andmist.

Toimusid suured ühiskondlik-poliitilised vapustused, puhkes Suur Prantsuse revolutsioon, mis püstitas ennekuulmatud loosungid: "Vabadus, võrdsus, vendlus!" Kõik see uus ei jätnud mõju avaldamata ka Saksamaale, mille kaudu levis "ajastu hõngu" Baltimailegi. Kuid Saksamaalt tulnud inimesed, kes

---

[1] M.Kampmann, Eesti kirjandusloo peajooned, I jagu, Tallinn 1920, lk.233.

olid mõjutatud moodsatest vaadetest, puutusid Baltimaadel kokku hoopis teistlaadiliste tingimustega: nad kohtusid siin orjuses ja harimatuses vaevlevaid talupoegi, ning ise jäid nad paratamatult nende hulka, kes rahvast sel tasemel hoidsid. See kahandas märgatavalt nende revolutsioonilisust. Säilus küll soov aidata, kuid see jäi enamikul juhtudel kitsa kristliku moraali piiridesse. Peamist eesmärki nägid nad rahva kõlbelise ning majandusliku olukorra parandamises, püüdmata kõrvaldada siiski kõikide pahede pärispõhjust - pärisorjust.

Ka meetodi valik on teataval määral seotud üldiste tendentsidega. Ratsionalistlikust maailmavaatest tingituna valitses põhiliselt kuiv, asjalik, didaktiline laad. Selliselt kirjutatud raamatuid aga ei äratanud lihtsa lugeja tähelepanu ega haaranud tema fantaasiat. Sellega ongi seletatav, miks Arveliuse ja Luce tööd nii vähese populaarsuse osaliseks said.

19. saj. esimesel-teisel kümnendil hakkas ratsionalismi välja tõrjuma uuspietism, agaralt levitati pühakirja tekste ning vaimulikke raamatuid, asutati piibliseltse. Jutud muutusid vagatsevateks, kaugeteks ilmalikest asjadest. See tendents pidurdas tükiks ajaks ilmaliku kirjanduse arenemist.

Vaadeldaval ajajärgul, 18. ja 19. sajandi vahetusel aga hakkasid eestikeelsesse kirjandusse sisse tungima ka teistsugused mõjud - nii kohtame juba Willmanni raamatukeses sentimentalismi võrseid ("Jüri ja Els", "Inkle ja Jariko"). Sentimentaalseid jutu-

kesi ilmub kka. kalendrites. Vastupidi ülalpoolnimetatud kuivadele, didaktilistele juttudele leidsid sellised lood, mis mõjutasid lugeja tundeid, ruttu tee ta südamesse. Sel ajal oli sentimentalism siiski nõrgalt esindatud.

Kuid ilmaliku kirjanduse tekke põhjusi ning ta iseloomu aitavad selgitada ka kohalikud olud. Ühelt poolt andis siin tunda üha teravnev klassivõitlus. Seoses sellega püüti osaliselt kirjanduse kaudu mõjutada talupoega sõnakuulmisele ning oma põlvega rahulolemisele. Kuigi kirjamehed, kes eestlasele kirjutasid, nägid muidugi neid raskeid tingimusi, milles talupojal tuli elada, ei olnud nad ometi huvitatud selle korra muutmisest altpoolt.

Teiseks näitasid talurahva rahutused, et pärisrahvast ja tema meelt tuleb üha rohkem arvestada. Olulise tähtsusega olid 1816a. ja 1819a. agraarseadused. Kuigi nad ei toonud alguses mingit erilist murrangut ei kirjandus- ega kultuuriellu, oli nende kaudu sündinud üks fakt: nimelt ei olnud eestlane enam põlatud ori, vaid vaba inimene, kellega tuli hakata järjest enam arvestama. Sakslastegi hulgas oli märgata huvi tõusu eesti keele ja kultuuri vastu. Seda nõudis ka majanduse üldine areng, kapitalismi võidukäik- tlurahvaga tuli järjest rohkem kokku puutuda ning seeh nõudis ka paremat keeletundmist. Nii suurenes eesti keele osatähtsus suhtlemisvahendina.

Et sakslastel oli huvi eesti keele vastu, seda

näitavad sellised väljaanded, mis olid otseselt mõeldud neile eesti keele tutvustamiseks ja õpetamiseks. Sellised olid näiteks aastail 1813-1832 Rosenplateri "Beiträge zur genauern Kenntniss der enstnischen Sprache", mille koostamisel olid abiks ka mõned eestlased (näit. Abram Holter).

O.W.Masingu sulest ilmus 1816. aastal brosüür "Ehstnische Originalblätter für Deutsche", mis oli mõeldud eesti keele põhjalikuma omandamise abivahendiks talurahvaga kokkupuutuvaile saksiastele[1].

A.Vinkel märgib, et ilmaliku õpetliku ja praktilise sisuga kirjanduse tekkimise üheks põhjuseks oli ka talurahva tervisliku ning samuti majandusliku olukorra pidev halvenemine[2].

Tundub siiski, et rääkida talurahva olukorra pidevast halvenemisest kui kindlast tendentsist pole õige. Sporaadiliselt esines küll ikaldusaastaid, ning näljahadasid, kuid absoluutses mõttes olukord siiski halvemaks ei läinud. Iseasi on muidugi see, et eesti talupoja olukord oli sel ajal suhteliselt palju viletsam kui Lääne-Euroopas.

Seega võime öelda, et kirjanduse tekkimine,tema sisu ja vorm pole juhuslikud nähtused, vaid tingitud kindlatest põhjustest, konkreetsest olukorrast ja kannavad endal ajastu pitserit.

[1]Eesti kirjanduse ajalugu, lk. 353.
[2]A.Vinkel, Eesti rahvaraamat, lk. 28.

II ptk. Kalendrikirjandus

A. Könleri kalender

Eestikeelsele kalendrikirjandusele pandi alus 18. sajandi esimesel poolel. Selle rajajaks on Jacob Johann Könler, tollal Eestis ainukese trükikoja - Tallinna Gümnaasiumi trükikoja - omanik. Esimene teadaolev kalender pärineb aastast 1731, kuid pole võimatu, et tal oli ka eelkäijaid.[1] Selleks oletuseks annab teatavat alust asjaolu, et J.J.Könler sai trükikoja omanikuks juba 1716 aastal[2]. Võib-olla ilmus esimene eestikeelne kalender juba koos saksakeelsega, mis oli alustanud ilmumist aastal 1718(trükitud aastal 1717) ja kandis nimetust "Ehst-Liefländischer Allmanach Auf das Jahr ... nach der Geburt unsers Herrn Jesu Christi. Mit dem Alten und Neuen Stylo versehen. Reval, Zubekommn bey Johann Köler, kayserl. Stadt- und Gymn. Buchdr".

Võrreldavate eesti- ja saksakeelsete kalendrite tekstid on lahkuminevad, kuid välimelt ja formaadilt on nad sarnased. Märkimisväärne on asjaolu, et saksakeelses kalendris kasutatakse kõrvuti nii vana kui uut kalendrit, kuna eestikeelne piirdub

---

[1] E.Laugaste, Kirjandusloolaste esimene suur ühistöö,"Keel ja Kirjandus" 1966,nr.4,lk.258.

[2] Fr.Puksoo,Jacob Johann Köhler. Esimese eesti piibli trükkal, Tallinn 1939, lk. 5.

vaid vanaga.

Köhleri kohta on teada, et tal juhtus tihti arusaamatusi raamatuköitjatega, kes kalendreid köitsid ning olid ka põhilisteks edasimüüjateks. Nii tekkis 1745. a. tüli sissetoodud kalendrite levitamise küsimuses. Köhler esitas raele kaebuse, et raamatuköitja Jancken hoidvat laos müügiks Riia kalendreid. Kuid Jancken vastab, et tema teada polevat see keelatud, pealegi trükkivat Köhler kalendreid ~~kohval~~, halval ja paksul hallil paberil[1]. Köhler ei saavutanud midagi ning Jancken võis ka edaspidi muretseda kalendreid väljaspoolt[2]. Ilmselt on jutt siin saksakeelsetest kalendritest.

Eestikeelne kalendrisari kannab pealkirja "Eesti-Ma Rahva Kalender ehk Täht-Ramat ... Aasta peale pärrast meie Issanda Jesusse Kristuse sündimist. Tallinnas, trükkis Joan Köler". Formaadilt oli kalender õige väike, alles sajandi 70-ndatest aastatest läheb suuremaks, jäädes umbes 1/2 vinikulene suuruseks. Tekstis esineb ka punane kiri tähtsamate sündmuste väljatõstmiseks. Kalendriseeria on sailinud väga lünklikult - 1731., 1738., 1740.,1743., 1744. ja 1751. aastast. Ainukene täielik eksemplar on 1738.a. oma, teised on küllalt suurte defektidega. Nimetatud unikaalseid eksemplare säilitatakse ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis.

[1] Fr. Puksoo, Jacob Johann Köhler, lk. 32.
[2] Samas.

Kalender toob ära julgeid ennustusi terve aasta viljasaagi ning ilmastiku kohta, annab märgid, mis kuupäeval on hea kuppu või aadrit lasta, lapsi võõrutada, arstirohtu sisse võtta, juukseid lõigata, puid langetada, külvata. Kohtame ka andmeid eelseisvate päikese- ja kuuvarjutuste kohta. Kalendrilisa on põhiliselt vaimuliku ilmega, jutustades ümber Vana Testamenti, kuna piibel oli siis veel ilmumata. Ilmalikuma kallakuga lood esinevad alles 1740-ndate aastate teisest poolest, kus tuuakse ära õpetlikke näpunäiteid haigete ravitsemise kohta, kuigi samas rõhutatakse, et inimese tervis on jumala käes. 1760-ndatest aastatest ilmuvad jällegi piiblitekstid.

B. Lindforsi kalender

1770-ndatel aastatel hakkas "Eesti-Ma Rahva Kalendrit" välja andma Köhleri järglane Lindfors, kelle tegevus kujunes palju aktiivsemaks kui Köhleri oma. Väliskujult jäi kalender samaks.

Lindforsi kalender äratab tähelepanu poliitiliste sündmuste esitamisega oma ilmumise esimestel aastatel, sest tavaliselt talupojale poliitikast midagi ei räägitud. Nimelt toimus aastatel 1768-1774 esimene Vene-Türgi sõda. 1771.a. kalendris saavadki alguse selle sõja sündmuste küllaltki üksikasjalised kirjeldused. Eelnevalt antakse ka teatud ajalooline ülevaade türklaste vallutustest 15. sajandil ning Konstantinoopoli langemisest nende kätte. Värvikad lahingukirjeldused vahelduvad katkenditega piiblist. Kõiki sündmusi seletatakse jumala tahtega,

kes sõjas on kindlalt vene armee poolel.

1769.a. olid vene väed jõudnud Jassisse ja Bukaresti. Kalender jutustab Bukaresti vallutamisest türklaste käest:

"Rõmoga käksid meie venne mehhed Pukaresti linna taggasi ,ja see linna rahvas tulli sure rõmokissendamissega nende vasto, ja tõi neid linna värravatte sisse, mis nende auuks ollid illusaks tehtud. Nende meel olli vägga hea et nemmad Turki rahva ikke alt, mis nemmad nüüd jo päale sadda aasta ollid kannud pidid lahti peasma ja et neid, kes pidid vallitsema"[1].

Et need kirjutised olid siiski juhusliku iseloomuga, seda tõendab asjaolu, et teisest Vene-Türgi sõjast (1787 - 1791) ei maini kalender sõnagi.

Järgneb vene ja türgi vägede vahel toimunud merelahingu kirjeldus , kus vene vägesid juhtisid "amralid" krahv Orlov ja Spiridonov. Ilmselt on jutt 6. juulil 1770.a. toimunud merelahingust Vahemeres. Sama kalender pajatab ka tatarlastest, kes olevat suured paganad ja elavat veiste viisil[2].

---

[1] Eesti-Ma Rahva Kalender enk Täht-Ramat, trükitud Lindforsi kirjadega, Tallinn 1772.

[2] Samas.

Sõjateema jätkub 1773., 1774. ja 1775.a. kalendritest.

1775.a. Lindforsi kalendris leidub ülevaade, kuidas "üks kossakki mees, Pugatsev nimmi üks kawwal ja keige kurjuse peäl öiete ärra õppitud mees" alustas Volgamaal ülestõusu. Kuigi Pugatšov leiab autori poolt vaiju hurjutamist ja nukka - mõistu, on ometigi huvitav, et sellest üldse pärisorjuses vaevlevale talupojale julgeti jutustada.

Vahepealt puuduvad 1776, 1777a. kalendrid ning defektidega on 1778 a. oma. 1779. aastast - 1786. aastani esitas kalender jälle puhtvaimulikke tekste, mis olid võetud pastor Johann Henckeli raamatust "Jumala suurtest teggudest Mailma peäl" I ja II osast.

Maisema ilmega on 1787. aasta oma. Siin ilmus õpetus, "kuida keik ma rahvas võib, ilma sure vaevata linnopuud piddada ja se läbbi rikkaks saada".

1788-1790 a. kalendrid avaldavad Willmanni ja Arveliuse jutte ning valme. Siin ilmub ka Arveliuse "Ramma Josepi ello, õpptussed ja kõnned".

1792 ja 1793 aastatel kohtame arstlikke nõuandeid, kuidas toimida, kui külm on liialt napistanud, kuidas valmistada plaastreid, mida teha haavadega, paisetega jne. Samuti manitsetakse surnute matmisel mitte kiirustama - ehk on inimene hoopis minestunud.

Mitmekesisem ning huvitavam on 1794.a. kalender, kus ilmus "lühhikenne õppetus sestsinnasest Ma-Ilmast",

kus jutustatakse James Cookist, kirjeldatakse Maa kuju, maailmajagusid ning antakse ülevaade "Ameri-kuse purristamissest" Ameerikasse. Pakutakse ka napunäiteid vastsündinuga ümberkäimisel, aga samuti ka hobuse eest hoolitsemisel.

Järgmine aastakäik toob ära "ühhe vagga õpetaja" kirja, milles manitsetakse talupoega kuulekusele ja oma orjapõlvega rahulolemisele. Rahvas räägi - vat, et palju töod, väne leiba, mõisnikud ei la-se elada. Kuid tegelikult olevat talupoeg ise laisk ja nooletu. Eriti hoiatatakse põgenemise eest. Nii tuuakse näiteks peremees Hanso Jaak, kes oli joodik ja ei viitsinud tööd teha. Ta põgenes Soome, kuid ei leidnud oma õnne, igal pool vedas tal viltu, perekond suri. Lõpuks pöör-dus ta kodumaaletagasi ning sai sulaseks sinna, kus enne oli peremeheks[1].

"Mõnned jutud ja õppetussed, Eestimaa ranva heaks üllespandud" tuuakse ära 1796.a. kalendris. Siin esineb hirmus lugu Hailiko Tomasest, kes oli pärit rikkast perest, kuid kes läks viina läbi raisku, majapidamine laostus. Sama saatuse osaliseks sai ka Koti-Hansu poeg Jüri, kes oli veel lisaks saanud halva naise. Kalendris õpetatak-se, et perekond peab elama üks meelselt ja naine peab mehe sõna kuulama. Samas siunatakse ka rah-vatarka Simona Adot Saaremaalt, keda nimetatakse

---

[1] Lindfors 1795.

"Üheks petiseks koeraks".[1]

Moraliseeriva sisuga on ka 1798.aasta kalender, kus õpetlike elupiltide kaudu näidatakse, ~~kuidas ja~~ mida alam ei tohi teha. Kõigepealt ei tohi ta oma ülemate vastu sõnakuulmatu olla, ei tohiks ~~ka~~ ehitada akende ja korstnaga maja, vaid tuleks elada vanal viisil. Ka ei maksa talupojal minna linna elama. Mis tal seal tegemist?

Kalendriseerias esineb ka eestikeelset ilmalikku luulet, mille autoriks on Kadrina pastor Joachim Gottlieb Schwabe: "Laul" aastal 1796, "Lapse uinutamisse Laul" 1797. aastal ja "Kewwade laulda" 1798.a. Luuletused on küllaltki voolavad ja lüürilised ning muutusid rahva seas lauldavateks laudeks.

Selline on ülevaade 1731 - 1796 aastani kalendrites ilmunud lugemispaladest. Ajaloolasele pakub kalender nii mõndagi huvitavat. Saame siit teateid rahva tervisliku olukorra kohta, aimame, et talupojad polnud oma orjapõlvega kaugeltki rahul, vaid nurisesid, hakkasid vastu, püüdsid põgeneda.

Nagu näeme, on kalendrite ideeline tase üsnagi erinev, olles kord praktilis-ratsionalistlik, kord rõhutatult vaimulik. Siin avaldatud materjalid on küllaltki ebamäärase iseloomuga, kunstiline tase on kõikuv ja ebajärjekindel. Lisa kujundati põhiliselt juhuslikest materjalidest - kas oli käepärast eestikeelne trükiteos või kujundas selle

---

[1] Lindfors 1796.

mõni pastor. See muidugi kahandas kalendri väärtust. Kuid siiski oli terve 18. sajandi jooksul Köhleri-Lindforsi poolt väljaantav kalender ainukene ning seetõttu tema tähtsust on raske ülehinnata - ta oli põhiliseks allikaks, mille kaudu talupoeg arendas oma lugemisoskust, laiendas silmaringi, sai nii mõneski küsimuses vajalikku nõu. Et kalender manitseb talurahvast oma põlvega rahul olema, jutlustab alandlikku meelt ja sõnakuulelikkust, see on talle suureks miinuseks, kuid ei suuda ometigi kahandada mainitud väärtusi.

C. Minuthi kalender

1799. aastal hakkas Lindforsside kalendrit kirjastama trükkal J.G.Minuth, kes oli nende sugulane. Kalendri pealkiri jäi samaks, muutus ainult valjaandja nimi. Minuthi kalendri lisa on õige ebamaärane ja laialivalguv. Võrreldes teiste kalendritega[1] on siin antavad nõuanded primitiivsemad ning nende väärtus tugevasti kaheldav.

Siin esinevate ilukirjanduslike palade algallikateks on põhiliselt inglise ning saksa sentimentaalsed jutukesed.[2] Sellised on "Roberti Jut"[3], "Kaptein Praun"[4] ja "Jummala kartus sadab keikile asjadele kasso"[5] Peale selle avaldab kalender mitmeid jutte Arveliuse, Willmanni ja Luce raamatutest.

Ilukirjanduslike palade kõrval pakub kalender üsna mitmekesiseid manitseva ja nõuandva sisuga kirjutisi. Nii läbib aastaid 1804 - 1806 tervishoiualane kirjutis "Lühhikenne öppetus, kuida innimenne äkkilisse surma ja mu hädda sees võib aidetud sada". Siin selgitatakse, mida teha ini-

---

[1] 19. saj. alguses ilmus juba 3 kalendriseeriat.
[2] Sellest tagapool.
[3] A.Vinkel,Eesti rahvaraamat,lk.68.
[3] "Eesti-Ma Rahva Kalender ehk Täht-Ramat,trükitud Minuthi kirjadega,Tallinn 1802.
[4] Minuth 1803.
[5] Minuth 1810

mesega, kes on uppumas, kes on saanud vingumürgituse, aga samuti, mida teha inimesega, kes on "haisvasse auku" kukkunud. Antakse ka primitiivset laadi nõu selle kohta, kuidas aidata inimest, kes on pikse läbi kannatada saanud, kes liiga palju joonud jne.[1]

1812.a. tuuakse ära Luce "Mihkli Marti maenetsus Esti-Ma tallo-rahvale ue rubbide ehk rõugede pannemise parrast".

Ka Minuthi kalendris pööratakse tähelepanu talurahva ideoloogilisele mõjutamisele. Siin avaldatakse kirjutis "Head Õppetussed Orjadele", kus manitsetakse talupoegi sõnakuulelikkusele ja oma leivavanemate austamisele. Uhkus orja juures olevat kui kuldsadul sea seljas.[2] Samuti idealiseerib Minuthi kalender 1816.a. agraarseadust, näidates seda mõisnike suure heateona.[3]

1811.a. kalender toob ära käsud, mida talupoeg peab tegema ning keelud, mida ei tohi teha. Manitsetakse rahvast ka viinajoomist jätma ning näidatakse Niggola Juhhani elukäigu kaudu, kui palju kahju teeb viin.

19. sajandi teisel kümnendikul muutub kalendrilisa uuspietismi mõjul vagatsevaks. Siin avaldatakse nii vaimulikku luulet[4], kui ka sama sisuga lu-

---

[1] Minuth 1805.
[2] Minuth 1809.
[3] Minuth 1817.
[4] Minuth 1816.

gemispalu.[1] Ilmalikuma iseloomuga on luuletus "Tio tassane ja elde", mis muutus rahva seas populaarseks.[2]

Muudest kirjutistest äratavad tähelepanu 1807.a. ilmunud "Lühhikenne öppetus sestsinnasest Ma-ilmast" mis on tuttav juba 1794. aastast.

Kalender püüab populaarsust saavutada ka sellistele odavate efektidega, nagu seda on ilmaennustamise õpetamine, mis on esitatud küllaltki primitiivses vormis.[3]

Minuthi kalendri kohta võib öelda, et selle tase oli küllalt madal. Kalender ei paku midagi huvitavat ega kasulikku ilukirjanduse alalt, samuti on praktilised nõuanded vähese väärtusega.

---

[1] Minuth 1817, 1818, 1819
[2] Minuth 1817
[3] Minuth 1801, 1807

D. Dullo kalender

1820-ndast aastast hakkas "Eesti Ma-Rahva Kalendrit" Minuthi asemel toimetama Dullo. Uuspietismi mõjul on kalendrilisad valmistatud vaimulikus laadis. 1820.-1823. aastatel avaldatakse siin Witschel'i luulet, 1823.-1828-ni vaimuliku sisuga jutte. Tuuakse ära ka M.Lutheri elulugu.[1]

Huvitavam on ka 1829.a. kalendrilisa, mille on koostanud O.W.Masing. Siin on pikem kirjutis vene riigist ja ta sõdadest, on toodud Eesti- ning Liivimaa elanike arv, samuti suuremate linnade elanike arv. Masing annab ka ülevaate koolioludest Eesti- ja Liivimaal. Kalendris esineb ka andmeid ilmastiku kohta.

1821.a. Dullo kalendrile on kaastööd teinud üks eestlane, talurahva seast võrsunud koolmeister Abram Holter, kes avaldas siin geograafilise ülevaate "Venne rigist".[2]

Üldiselt teenis Dullo kalender talurahva uuspietistlikus vaimus uinutamise eesmärke.[3] Hinnangu andis 1823.a. Dullo tähtraamatule O.W.Masing, kirjutades: "Terwe kakstõistkümmend luggemist! Agga ei olle mõista, kellele nemmad heaks võiksid tulla.

---

[1] Eesti-Ma Rahva Kalender ehk Täht-Ramat, trükitud Dullo kirjadega, Tallinn 1827.
[2] Dullo 1821.
[3] A.Vinkel, Eesti rahvaraamat, lk. 169.

Meie arvates ei kõlba nemmad lastele, weel wähhemalt aga wanna, aga ei koggoniste kele targa rahwale. Peale sedda on nemmad hirmsa raiskamise visi kirjutatud".[1] Arvatavasti on sellisele hävitavale kriitikale aluseks maailmavaatelised erinevused.

Dullo kalendris on pietistlik suund väga tugevasti esindatud, Masing aga oli ja jäi ka sel ajal ratsionalismile truuks, mistõttu konfliktid said paratamatuks. Teataval määral on põhjuseks seegi, et Dullo oli oma kalendriga Masingu omale ikkagi ka konkurendiks. Üldiselt võib muidugi Masingu hinnanguga nõustuda.

---

[1] Marahva Näddala-Leht 1823, nr. 12.

E. Gresseli kalender

19.saj.alguses hakkas Minuthi kalendri kõrval ilmuma ka eratrükkal Gresseli poolt valja antav "Eesti - Ma Rahva Kalender".Nimelt oli 1783.aastal avaldatud ukaas eratrükikodade kohta,mis võimaldas igal kodanikul ilma eriliste raskusteta avada oma trükikoda.See ukaas soodustas trükikodade arvu kasvu.Kuid juba 1796.a. ukaas kaotati,kehtestati aga jalle Aleksander I võimuletuleku jargi,aastal 1802.Peale seda tuli Johann Hermann Heinrich Gressel,kes oli pärit Hamburgi lähedalt Altonast, aastal 1802 Tallinna eratrükkaliks.[1]

Trükikoja avamine ei läinud Gresselil siiski lihtsalt.Ta põhjendas oma soovi küll sellega,et linna trükkal Minuth tegutseb ebarahuldavalt ja võtab kalendrite eest liiga kõrget hinda,kuigi siin avaldatud anekdootidest on vähe kasu.[2]

Minuthile muidugi Gresseli plaanid ei meeldinud ja ta püüdis teda trükikoja avamisel igati takistada. Minuth teatas,et pole mingit põhjust Gresseli soovi täita, kuna tema rahuldab täielikult rahva vajadused trükitoodete järgi.[3]

---

[1] F.Puksoo, Kirjandusloolaste esimene suur ühistöö,"Keel jaKirjandus 1966, nr.2, lk.132.

[2] Samas.

[3] Fr.Puksoo, Tallinna esimesed eratrükikojad XVIII sajndi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel. "Vana tallinn" IV, Tallinn 1939, lk. 12.

Peale paljusid sekeldusi jäi võit siiski Gresselile,kellele anti luba trükikoja avamiseks,kuid tingimusel,et ta ei trükiks neid raamatuid,mille trükkimine ja müümine on Minuthi õiguseks[1]. Trükikoda avati 1802.a.

Esimene Gresseli kalender ilmus 1805. aastal. Paralleelselt sellega hakkas ta välja andma ka saksakeelset "Revalscher Kalender'it". 19.sajandi esimesel-teisel kümnendil ilmus Gresseli juures 25% eestikeelset trükitoodangust,hiljem see arv vähenes.[2]

Võrreldes oma teiste kaasaegsetega on Gresseli kalender hästi säilinud - aastatest 1805 - 1840 ei puudu üntegi eksemplari.

Kalendriiisas on ülekaalus ilukirjanduslikud materjalid,millede iseloomulikuks jooneks on manitsemine sõnakuulmisele,usklikkusele,heategudele.Enamik neist arvatakse pärinevat Keila praosti O.R.Holtzi sulest.[3]

Samuti avaldatakse kalendris mitmeid R.I.Winkleri valme.Winkler oli Harjumaal Jüri kihelkonna pastoriks, hiljem aga sai Tallinna toomkiriku ülempastoriks.[4] Siin ilmub ka Schilleri oodi"Rõõmule"tõlge"Rõmo Kitus".[5]

---

[1] Fr.Puksoo,Tallinna esimesed eratrükikojad,lk.13.
[2] Samas,lk.17.
[3] Eesti kirjanduse ajalugu,lk.256.
[4] Samas,lk.297.
[5] Eesti -Ma Rahva kalender ehk Täht-Raamat, trükitud Gresseli kirjadega,Tallinn 1814.

Kalendrilisa koostajateks kuni 1919.aastani on peetud O.R.Holtzi.

Teisemaks muutub kalendrilisa ilme aastast 1819, mil kalendrikirjandusse astub esimene eesti soost autor, Pärnumaa Sauga valla Eametsa koolmeister Abram Holter.[1]

Abram Holter oli Sauga valla Oltre taluperemehe Peetri poeg. Ta oli sündinud aastal 1798.[2] Holteri koht eesti kirjandusloos on olnud liiga tagasihoidlik, ta nimi peaaegu tundmata. Ometi on Holter palju andnud oma rahvalike lugemispaladega, mis ilmusid peamiselt kalendrites.

1919x-dast aastast hakati kalendris avaldama loodusloolisi palu, mis on võetud saksa kirjanikult P.Hebelilt ja O.W.Masingult. Nii leidub siin jutustus vaalaskaladest ja nende püüdmisest:

"Ta pea-lae sees on kaks ümmargust auku, kummagi poolteist jalga iggapiddi laiad on. Nendega pillub ta vet ülles ja teeb nisugust kohhinat, mis penikorma maa peale ärra kulukse. Kui ta surnust peast maas on, siis on ta su nenda lai, et mehed võivad padiga sisse ajada ja seal sees on nii palju ruumi et 8 meest võivad sees olla ja tööd teha."[3]

Samas jutustatakse ka kaamelitest, konnakarpidest jms.

1821 - 1824 a. sisaldab kalender põhiliselt vaimuliku sisuga jutte, mida põhjustas pietismi levik.

---

[1] A.Vinkel, Eesti rahvaraamat, lk.166.
[2] M.Kampmann, Eesti vanem ilukirjandus, lk.65.
[3] Gressel 1819.

1825.a.kalendris leidub väike uuendus.Kui senini olid kalendris kuupäevade juures märgid,millal kuppu ja aadrit lasta,millal last võõrutada jne , siis nüüd sellest loobutakse,leides et see on rumalus.Teised kalendrid olid selle juba ennem jätnud.

1826. - 1827 aastatel jätkuvad loodusloolised kirjutised,kusjuures imetletakse jumala tarkust taime- ja loomariigi loomisel.

Tavalisest mahukamad on 1828 - 1829 aastate kalendrid,mis sisaldavad jutukesi Egiptusest,seal elavatest loomadest,Niiluse üleujutustest,Egiptuses valitsevatest kommetest,balsameerimisest jne.Kuigi jutukesed on naiivsed,on mõningate nähtuste põhjusi küllalt õigesti seletatud.

1929.a. kalender sisaldab 5 regivärsilist rahvalaulu,millede juurde kuulub ka selgitus,kus eesti rahvalaule vaga kiidetakse ning nimetatakse neid rahva auks ja uhkuseks. Need laulud on "Emma arm on põhjato", "Tanna kuld,homme muld," "Kui tö on tehtud,siis on hea hingata","Arge murretsege homse ette,iggapääv saab kül ommast vaevast", "Olle rõmus omma nore ea sees."Kahjuks pole teada laulutekstide ja hinnangu saatjat.A.Vinkel arvab,et selleks on Kadrina pastor A.Fr.J.Knüpffer.[1]

Kalender avaldab ka ülevaate Eestimaa kubermangu kooliolude kohta.Autor märgib,et siin koolilolud palju viletsamad on kui Liivimaal."[2]

---

[1] A.Vinkel,Eesti rahvaraamat,lk.167.

[2] Gressel 1830.

Huvitavaid andmeid suurte tulekahjude, katkude ja naljanadade kohta pakuvad 1831.- 1855. a. kalendrid.

Huvitavad on aastatel 1836 - 1841 avaldatud rahva kommete ja uskumuste kirjeldused, mida küll ebausuna taunitakse.

Nende andmete saatjaks arvatakse kas Jõelähtme pastorit Schüdlöffelit või Kuusalu pastorit Hirschhhausenit.[1]

Näiteks oli rahva seas levinud arvamine, et näärilaupäeval ei või mingit teekonda ette võtta, muidu hakkavad maaalused jõud kimbutama.[2]

Näärihtuga oli seotud selline komme: leeaugus tehti tuhk siledaks ning keegi ei tohtinud seda enam segamini ajada. Hommikul vaadeldi, kas tuha peal on mingeid jälgi. Kui neid leiti, siis arvati, et peres sureb keegi.[3]

17. jaanuari - Tõnisepäeva - nimetab rahvas talve narjaks - leib pooleks, põhk pooleks, toit pooleks. Minnakse kõrtsi "talve selga katki murdma".[4] 9. veebruar on aga luuvalu päev. Sel päeva heidab Saaremaa rahvas puhkama, tööd ei tehta.[5]

24. veebruaril, Madisepäeval, tuleb peita nõelad ja kedervarred õlekuhja, muidu näeb suvel palju usse. Osa inimesi ei taha sel päeval sõeluda ega jahvatada, arvates,

---

[1] Eesti kirjanduse ajalugu, lk. 326.
[2] Gressel 1836.
[3] Samas 1837.
[4] Samas.
[5] Samas 1838.

et siis tuleb suvel palju sääski ja karbseid.

Saaremaa mehed arvavad,et Madisepäeval peab palju viina jooma,siis kasvavad suvel head linad.[1]

Vastlapäeval aga korjatakse kokku sea sääreluud, viiakse need lauta ning hüütakse emisele:mulle niimitu poega,kuimitu konti.[2]

Paastumaarjapäeval (25 martsil) toimuvad kõikjal,eriti aga Alutagusel suured joomingud.Kes ei joo,selle pistavad suvel sääsed nahka.[3]

Mitmesugused kombed on seotud Jüripäevaga (23 aprill). Sel päeval pööratakse suurt tähelepanu karjale - kari märgitakse,aga karjane peab sel päeval peremeest ja perenaist jootma ning saab selle eest sabaraha - 2 kopikat lehma pealt.Perenaine peab Jüripäeval ise karja välja ajama,kandes kaelas ja peas rätikuid,käes kindaid ning jalas kingi.Vits, millega ta karja ajas,tuleb visata katusele.[4]

Hinnanguna võib öelda,et Gresseli kalender on üks sisukamaid ja huvitavamaid kalendreid.Ajaloolasele on huvitavad just 30-date aastate kalendrid,mis pakuvad rohkeid kultuurajaloolisi andmeid,samuti mitmekesist materjali rahvatraditsioonide osas.

---

[1] Gressel 1838.
[2] Samas.
[3] Samas.
[4] Gressel 1839.

Gresseli kalender leidis tunnustava hinnangu ka progressiivses saksakeelses ajalehes "Inland",kus märgitakse,et kalendris valitseb "isamaalis-ajalooline"tendents. Rõhutatakse,et Gressel on talurahva heaks palju ära teinud. Samuti on tal teeneid tähtsate Eesti mälestusmärkide tutvustamisel sakslastele saksakeelses kalendris.[1]

---

1 Die Calender in Esthland,"Das Inland" 1836,nr.5, lk.65 - 70.

F. ...Grenziuse-Schünmanni kalender

Tartu sai oma kalendri 1796 aastal. Selle trükkijaks oli Michael Gerhard Grenzius, kes oli Põltsamaal 1966.a. arst E. Wilde poolt asutatud ning 177o.a. mõisaomanik Lauw'ile ostuteel üleläinud trükikoja rendile võtnud aastal 1786. 1789. aastal kolis Grenzius koos trükikojaga Tartusse.[1]

Kalender ilmus nimetuse all "Eesti-Ma Rahva Kalender". (resp. Tarto-Ma Rahva Kalender). Kahjuks on seeria säilinud lünklikult - aastatest 1798, 1799, 18oo, 18o3, 18o5, 18o6, 18o8, 1811, 1812, 1815, 1817, 1818.

Kalendri esimese aastakäigu toimetajaks oli G.A. Oldekop, kes oli ka õhutanud Grenziust kalendrit välja andma.[2]

Gustav Adolf Oldekop oli Põlva pastor. 1819.a. loobus ta vaimulikukohast ning asus Tartu, kus elas surmani.[3] Ta oli ka 18o6.a. Tartus ilmuma hakanud "Tarto maa rahva Näddali-Lehe" väljaandjaks.

Keeleliselt ei ole kalender ühtne - osa aastakäike on lõuna-eesti, osa põhja-eesti murdes, vahetevahel aga esinevad mõlemad koos.

---

[1] Fr. Puksoo, Tallinna esimesed eratrükikojad, lk. 9-10.

[2] A. Vinkel, Eesti rahvaraamat, lk. 69.

[3] Eesti kirjanduse ajalugu, lk. 3oo.

Grenziuse kalendri lugemispalades on ülekaalus õpetlikud jutud ja praktilised nõuanded,kuid suur osa on ka luulel ja valmidel.Nii on 1811.aasta tähtraamatus kolm anonüümset luuletust,millede autoriks on peetud G.A.Oldekopi.[1] Rikkalik on luule poolest olnud ka 1814.a.kalender,[2] mis aga pole säilinud.

Praktilisi näpunäiteid sisaldab kalendri esimene number,kus on talupojale esitatud konkreetne töötegemise päev terveks aastaks ette.See on kaunis üksikasjaline ning huvitav.[3]

1800.a.kalender jagab nõuandeid,kuidas saada lahti röövikutest,kuidas hoida hobuseid ja valmistada äädikat.

Edaspidi näidatakse,mida teha tulekahju korral,[4] kuidas kasvatada suuri sibulaid,[5] mida süüa rukkileiva asemel - see võiks olla naeritest leib,[6] mil viisil hästi säilitada kartuleid,kuidas kitsedest roukem kasu saada.[7]

Kohtame ka Luce "Mihkli Marti maenitsust" 1812.a. kalendris.

Didaktilise kallakuga on 1818.aasta kalendrid, milles jutustatakse heast mõisnikust,kes talupojale kõik ette-taha ära tegi,kuid taluopeg ei osanud seda hinnata ning sai seepärast hiljem kannatada.

Siin noomitakse ka rahvast kirikus jutluse ajal magamise pärast.

---

[1] A.Vinkel,Eesti rahvaraamat,lk.71.
[2] Eesti kirjanduse ajalugu,lk.258.
[3] Eesti-Ma Rahva Kalender ehk Täht-Ramat, trükitud Grenziuse kirjadega,Tartu 1798.
[4] Grenzius 1805.
[5] Grenzius 1806.
[6] Grenzius 1808.
[7] Grenzius 1808.

Ilukirjanduslikest paladest köidab tähelepanu katkend Vastseliina kirikuõpetaja G.G.Marburgi lugemikust.Katkend kannab pealkirja"Se Nekrut,külla Andressi poeg Ivan." Jutukene propageerib lugemisoskuse levikut rahva seas.Autor süüdistab siin neid talupoegi,kes ei taha oma lapsi kooli panna ega neile kirjatarkust õpetada.

Üks selliseid on ka jutu tegelane vana Andres,kes ei taha lasta poega Ivani kooli,kuna arvab,et see võetakse nagunii nekrutiks,siis polevat kirjaoskusest kasu.Kuid Ivan õpib siiski lugema ning saab seetõttu hiljem kroonus pealikuks.[1]

1807.a.kalendris alustas ilmumist jutt "Neist asjust, mis nie Venne-Madrositele sündisid",kirjutatud vaimus a la Robinson.Siin räägitakse vene meremeestest,kes on merehädalistena sattunud Novaja Zemljale.Jutt jätkub 1808.a.kalendris.

Veneaineline on ka looke"Vene rahva kavalusest ja petŝnegi rahva tuimast ning rumalast melest."Sissejuhatavalt rõhutatakse vene rahva usinust,leidlikkust,kärmust iga töö peale.[2]

Peale nimetatute leiame kalendris mitmeid Arveõpetliuse ja Willmanni raamatutest pärinevaid jutukesi.

Kalendris on ilmunud ka mitmeid valme - "Lõvi ja Rebane"[3],"Zirpning Kussikuklane"[4],"Susi nink Lammas","Lõvi, Karu,Hunt ja Rebane"[5].

---

[1]Grenzius 1806.
[2]Grenzius 1817.
[3]Grenzius 1812.
[4]Grenzius 1811.
[5]Grenzius 1815.

1819.a. läks Tartu kalendri väljaandmine ülikooli trükkali Schünmanni kätte. Kalender ilmus vahelduvate nimetuste all - "Eesti-ma-Rahwa Kalender", "Tarto ma-rahwa Kalnder", "Marahwa Kalender", "Tarto- ja Wõrro-ma rahva Kalender".

1823.-1826.aastatel ilmus O.W.Masingu "Marahwa Kalender", mida trükiti 1823.-1824.aastatel Pärnus Marquarti trükikojas ning 1825.-1826.aastatel Tartus Schünmanni trükikojas. Kas aga sel ajal ka "Tarto ma-rahwa Kalendrit" välja anti, on teadmata.

Keeleliselt ilmus kalender algaastail põhja-eesti murdes, hiljem aga lõuna-eesti murdes. Kalendri ilmuma hakkamise ajal valitses kirjanduses pietistlik suund, mis ei jätnud ka siin oma mõju avaldamata.

1819.a. Schünmanni kalendri lisa on koostanud O.W.Masing. Teda häirisid seniste kalendrite lisad, mis olid täidetud vagatsevate lookestega ja Arveliuse ning Willmanni juttudega ning Masing püüdis kalendrikirjandust tõsta kõrgemale tasemele. Kohe alguses arvustas ta väljaandjate poolt kalendrisse paigutatud aadri- ja kupulaskmise, lapse võõrutamise jne. päevi. 1819.a. kalendris on need küll veel olemas, kuid alates 1821.aastast me neid enam ei leia. Selles küsimuses on kõige tõrksamad olnud kirjastajad, kes kartsid, et rahva siis enam ei osta nende kalendrit.[1]

1919.a. lisas kirjutab Masing päikese- ja kuuvarjutustest räägib pisuhännast ning seletab nende nähtuste tekke põhjusi. Kalender on ka suurem teatmeline osa teistel, milles

---

[1] A.Vinkel, Eesti Rahvaraamat, lk. 170.

tuuakse ära laatade toimumise ajad ning antakse tähtsamate linnade kaugused üksteisest.

1820 - 1821.a. Schünmanni kalendri lisad on ebamäärased ja mittemidagiütlevad. 1822.a. kalender toob ära putukatõrje õpetuse. Siin esineb ka luuletus "Haina laul", mille autoriks on peetud G.A.Oldekop'i.

1827.a. kalender annab juhtnööre uppumise vältimiseks.

1829.a. kalender õpetab ilma ennustama. Ennustamise õpetus pärineb saksa keelsest kalendrist.

Kokkuvõtteks võib märkida, et Tartu kalendrid olid sisuliselt siiski viletsamad kui Tallinna omad. "Inland" märgib, et neis on palju trükivigu, õpetused on kas liiga tuntud või pole kasutatavad. Sellepärast armastavat rahvas rohkem Tallinna kalendreist lugeda, kuigi see on neile keeleliselt raske.[1]

---

[1] Der Dorpt-Esthnische Calender, "Das Inland" 1836, nr. 11, lk. 179-180.

G. O.W.Masingu kalender [redacted]

Aastatel 1823-1826 ilmus O.W.Masingu koostatud "Marahwa Kalender ehk Täht -Ramat". See erineb teistest juba välimuselt, olles tavalisest 2 korda suurem. Ka sisuliselt on tema kalender kôrgemal tasemel, siin leidub rohkem populaarteaduslikke kirjutisi ning praktilisi ôpetusi, kusjuures didaktilised jutukesed nihkuvad tahaplaanile. Kalendril on ka vôrdlemisi suur teatmeline osa.

Kohe kalendri esimeses aastakäigus kritiseerib Masing "Kalendritarkusi" - millal on hea kuppu lasta, arstimisrohtu vôtta jne. Ta ütleb, et arstimisrohtu tuleb vôtta siis, kui inimene on haige, aga mitte siis, kui Gressel seda soovitab[1].

Ilma- ja saagiennustustest ei suuda aga ka Masing loobuda.

1823.a. kalender toob andmeid Liivi-Saare- ja Eestimaa kihelkondade, kirikute ja nende ôpetajate kohta. Siin algab ka pikem jutt "Peeter I, Venne-riigi üllemvallitseja, kes essimesest ennast keisriks nimmetas". Ta ülistab Peeter I ta vapruse, tarkuse, aususe ja mehisuse poolest. Jutt jätkub ka järgmises aastakäigus, millele on ka lisatud Hippiuse poolt tehtud Peeter I portree. Lisaks sellele tuuakse andmeid Venemaa kubermangude rahvaarvu kohta.[2]

---

[1] Marahwa Kalender ehk Tähtramat, Pärnu 1823.

[2] Marahwa Kalender ehk Tähtramat, Pärnu 1824.

1825.-1826.a. kalendrid annavad kaiaulatusliku geograafilise ülevaate mõningatest maailma maadest ja rahvastest. Kalendrites leidub ka arvulisi andmeid, palju hundid kusagil lambaid söönud, kuipalju ühes või teises kohas on tulekahjusid olnud jne.

Kalendri viimases numbris kirjutab Masing: "... sepärrast o olleme armastüse pärast ja Jumala melepärast armo nous oma vaese talurahva vastu temale kõlbavat kalendrit igatsenud kättemurretseva, kus ei halpi jampsikust ega unistajate sonimist, vaid aga seda sissekirjutud, mis targale ja õpetusse himmulisele kõlbav, parras ja õppetuse kohta omane on."[1]

* * * * *

Kõik uurijad on tavaliselt piirdunud kalendrilisade iseloomustamisega, kuid peale lisa on kalendris veel osi, mis ajaloolasele võiksid huvi pakkuda. Nimelt leidub iga kalendri teisel leheküljel ajaloodaatumite nimestik. Toodud nimestikud erinevad põhiliselt üksteisest, kuid neis on ka ühiseid andmeid. Kõik kalendrid sisaldavad maailma loomise, Kristuse sündimise ning keisrikojaga seotud daatumeid. Esitame näiteks nimestiku Lindforsi kalendrist:[2]

1. Pärast ma-ilma lomist ..... 5728.a.
2. Pärast seda luteri usu vastuvõtmist ..... 262.a.
3. Pärast seda vana katku ..... 122.a.
4. Pärast seda kui vägi Pranburgi läks ..... 101.a.
5. Pärast seda kui Toompä põllend ..... 95.a.
6. Pärast seda suure nälja hakatust ..... 84.a.
7. Pärast seda teist suurt katku ..... 69.a.

---

[1] Marahwa Kalender ehk Tähtramat, Tartu 1826.

[2] Lindfors 1779.

Gresseli kalender toob ära samasuguse nimestiku. Grenziuse kalender sisaldab lisaks olemasolevaile veel püssirohu leiutamise ning raamatutrükkimise alguse daatumid. Schünmanni omas aga esinevad Moskva linna rajamine, esimese Moskva hôberubla löömine, ning Liivimaa saamine Vene valitsuse alla. Tartu kalendris puuduvad daatumid, mis on seotud Tallinnaga - näit. Toompea põlemine.

Teistest erinevaid anmeid sisaldab O.W.Masingu"Marahwa Kalender":

Et Peterburi linna hakati ehitama .....

Et meie maa on Vene-riigi valitsuse all .....

Et vanna rôugeid hakati panema .....

Aleksandri sündimisest .....

Tema valitsemise algusest .....

Tartu Sure-koli asutamisest .....

Et usi rôugeid hakati panema .....

Et Prantsus Vene-male tuli ja Moskva ärapôletas ....

Et Prantsuse väevallitsejad Bonaparted vangi vôeti ja temma väele otsa tehti ja seda ärakautati .....

Et Tallinna kubermangu priiust kulutati ....

Et Ria kubermangus priiust kulutati .....

Et mavärrisemist meie maal olnud .....

Et türgid kreeka rahwast usu pärast hakkasid kiusama ....

Et meie ja kôigil Euroopa mail kreeka rahvale korjati ....

Nende daatumite seletamiseks pakub abi Gresseli 30-ndate aastate kalender. Kalendris antakse pikem ülevaade Eestimaad tabanud katkutaudidest[1], seletatakse sündmust, kui

---

[1] Gressel 1833.

"vägi Prandburgi läks". Siin peetakse silmas Brandenburgi ja Prantsusmaa vahelist sõda 1678.a. Ka Rootsi sekkus sellesse, olles sõjas Prantsusmaa liitlaseks. Liivimaad puudutab see niipalju, et Riiast olevat läinud Brandenburgi 10 tuhat sõdurit.[1]

Seoses Toompea põlemisega 1684.a. räägitakse ka teistest tulekahjudest, kui on Toompead tabanud - need olid aastatel 1347, 1433, 1533. 1684.aasta oma oli kõige suurem. Terveks jäid ainult loss ja mõni üksik maja.[2]

Kui võrrelda muid kalendreid Masingu omaga, siis hakkab silma asjaolu, et Masingu on oma tabeli koostamisel kähtunud mitte ainult kohalikest oludest, vaid haaranud ka maailma-ajaloolise tähtsusega sündmusi, mis talurahva silmaringi oluliselt laiendasid. Huvitav on fakt maavärisemise kohta, mis arvestuste kohaselt on leidnud aset 1821.aastal.

Milliseid üldiseid järeldusi lubab tabel teha ? Sellest nähtub, et rahva ajataju oli veel kaunis arenemata ning seotud konkreetsete sündmustega. Kalender ei esita kronoloogilist tabelist põhimõttel: see sündmus toimus sel ja sel aastal, vaid sellest sündmusest on möödas nii ja nii palju aastaid.

Kas kronoloogilised tabelid lubavad oletada, et mainitud sündmuste kohta oli rahval teadmisi ja et neid kasutati aja mõõdupuuna ? Võib arvata, et mõningate suhtes (näit. katkud, suur nälg) on see põhjendanud, kuid üldiselt tunduvad nad

---

1 Gressel 1834.

2 Samas.

olema küllalt juhuslikku, subjektiivset laadi, sõltuvalt sellest, nende väljaandja just pidas vajalikuks rahvale teada anda. Nii märgib ka ajaleht "Inland" Gresseli kohta, et ta on oma Kalendris seletanud tema meelest eesti rahvale tähtsaid aastaid.[1]

Alguse sai selline nimestik Köhleri kalendrist ning tehes läbi väiksemaid muudatusi säilus 100 aastat ja üle sellegi.

---

[1] Die Calender in Esthland, lk. 65-70.

Kokkuvôtteks

Üldiselt jäi vaadeldaval ajajärgul kirjanduse vastuvôtmine rahva poolt küllalt aeglaseks. Natuke teistsugune aga oli olukord kalendrikirjandusega, mille osatähtsus näitab pidevat kasvutendentsi. Kalendrid muutuvad rahva poolt järjest nôutavamateks, mida tôendab asjaolu, et kui 18.sajandi keskel ja ka lôpul ilmus Eestis ainult üks kalendériseeria Lindforsi kirjastusel, siis 19.sajandi alguses ilmus neid juba kolm. ka kasvas iga üksiku seeria trükiarv pidevalt. Kalendrikirjanduse osatähtsuse pidev kasv on seletatav kapitalismi üldise pealetungiga - sidemed maa üksikute osade vahel tugevnesid, arenesid kaubanduslikud suhted, pidevalt hakkasid toimuma laadad, kogu elurütm muutus kiiremaks. Kalender muutus igale taluperele vajalikuks -- sisaldusid ju siin tähtsad teated laatade, tähtpäevade, aastaaegade vahetuse kohta, talupoega nii väga huvitavad ennustused ilma ning saagi kohta (misküll enamuses olid väärad).

Et rahvas neid ennustusi siiski väga hindas ning neid tähtsaks pidas, näitab asjaolu, et kuigi eesrindlikud inimesed (näiteks O.W.Masing) tihti kritiseerisid kirjastajaid nende väljamôeldud ennustuste pärast, ei tahtnud viimased neist kuidagi loobuda, kartes, et siis rahvas kalend-

rit ei osta. Isegi O.W.Masing oli sunnitud oma kalendris neid ennustusi avaldama. Seega võib öelda, et kalendrikirjanduse levik oli põhjustatud praktilise elu vajadustest.

Nii on meil kalendrikirjanduse puhul tegemist tõelise massilektüüriga ning seetõttu on kalendritel eesti varemas kirjandusloos väga tähtis koht.

Ajalooallikana aitab kalendrikirjandus meil paremini mõista eesti talupoja põhilisi elulisi huvisid, tema üldist silmaringi ja haridustaset. Siin leiavad puudutamist ka mitmed talurahva elu aktuaalsed probleemid, mille tõlgitsemine ei vastanud küll alati masside huvidele.

III ptk. Jutukirjandus

A. Allikatest

Nagu juba eespool mainitud, ilmusid esimesed eestikeelsed juturaamatud 18. sajandi esimesel poolel, kuid need ei loonud eesti kirjasõna arengus veel mingit ilukirjandusliku raamatu traditsiooni. See tekib alles 18. sajandi lõpul, 19. sajandi algul, kui trükist ilmusid Arveliuse ja Willmanni ning Luce ja Holtzi raamatukesed.

Friedrich Gustav Arvelius sündis 16.veebruaril 1753.aastal Tallinnas. Üles kasvas ta aga Viru-Nigulas, kus isa töötas pastorina.

Aastail 1768-1771 õppis Arvelius Tallinna toomkoolis ja seejärel Leipzigi ülikoolis 1771-1775.

Eestimaale uuesti tagasi pöördunud, oli Arvelius hulga aastaid kodukooliõpetajaks Kalevi ja Kiikla mõisas Virumaal, kuni sai 1790.a. Tallinna gümnaasiumi professoriks, millisel kohal ta töötas surmani.1806.a.

Arveliuselt on 1782.a. eesti keeles ilmunud lugemik "Üks kaunis Jutto- ja Õppetüsse-Ramat", mis sisaldab 80 juttu ja luuletust (II trükk 1791.a.) Raamat oli mõeldud esmajoones lastele "röömsaks ajaviiteks", kuid siin leidub ka mitmeid talumajanduse alale kuuluvaid õpetusi.

Raamatu II osa ilmus 1787.a. Selles leidub ka pikem jutustus "Ramma Josepi Ello, Õppetussed ja Könned". Arvelius on oma raamatute, eriti "Üks kaunis Jutto ja Õppetusse-Ramat" I osa kirjutamisel toetunud Brandenburgi aadliku Fr. Rochowi rahvakoolilugemikule "Kinderfreund", millele Fr.Engels on andnud järgmise iseloomustuse: "Tema ülesandeks oli talupoegade ja käsitööliste noortele võsudele selgitada nende missiooni elus ja kohustusi ühiskonna ja riigiülemuste vastu, aga samuti sisendada neisse heatahtlikku rahulolu oma maise saatusega, musta leiva ja kartulitega, teoorjusega, madala palga ja isalike kepihoopidega ning teiste ~~kaks~~ selletaoliste mõnusustega ja seda kõike tol ajal nii tavalise valgustustegevuse abil.[1]

Objektiivsuse mõttes tuleb aga lisada, et SDV teadlased on "Kinderfreund'is" näinud ka positiivseid jooni. Küllaltki soliidne käsiraamat, nimekate teadlaste poolt koostatud "Geschichte der Erziehung" nimetab Rochowit saksa külakoolide väljapaistvaks esindajaks, kelle reformitaotlused põrkusid 18. sajandi lõpul feodaalse reaktsiooni ja klerikaalide ägedale vastupanule.[2]

Rochowi eeskujul loodud lugemispalade kõrval on umbes kümme juttu ka algupärandid. Neist ilmekamad on "Tillokene rahvas" ja "Jomakoer".

Arveliuse viimaseks raamatuks on 1790.a. ilmunud "Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat", kuhu autor on võtnud mater-

---

1 Fr.Engels, "Anti Dühring", Tallinn 1954, lk. 162-163.

2 O.Kuningas, Kirjandusloolaste esimene suur ühistöö. "Keel ja Kirjandus" 1966, nr.1, lk. 57-59.

jali Beckeri raamatust "Noth und Hülfsbüchlein für Bauersleute".

"Ramma Josepi häda ja abiramat" kujutab endast praktilise elu õpikut, mis pakub juhtnööre ja nõuandeid mõistliku elukorralduse alal.

Arveliuse raamatud on olemas ENSV TA Fr.R.Kreutzwaldi-nimelises Kirjandusmuuseumis.

Arveliuse maailmavaade oli võrdlemisi piiratud. Ta ei pidanud talurahva raske olukorra põhjuseks mitte pärisorjust, vaid talupoega ennast, kes on rumal, hooletu ja ebamajanduslik. Kuid teiselt poolt tundis Arvelius talupojale ka kaasa ning püüdis oma raamatutega rahvale teadmisi anda ning ta heaolu parandada. Kuna aga ta stiil on kuiv, jutud skemaatilised ja elukauged, siis jätsid nad lugeja õige külmaks.

Kõrvuti Arveliusega kirjutas oma raamatud ka Willmann. Friedrich Wilhelm von Willmann sündis 13.juunil 1746 Kuremaal Suur-Gramsdenis (praegune Gramzda Liepāja lähedal). Lapsepõlve veetis ta Riias, kus isa töötas kroonuarhitektina. Peale isa surma pöördus perekond tagasi kodupaika. Seal sai noor Willmann sellise ettevalmistuse, mis võimaldas tal astuda Göttingeni ülikooli teoloogiat õppima. Hiljem jätkas ta õpinguid Königsbergis. Peale seda töötas Willmann paar aastat kodukooliõpetajana, 1772.a. sai ta aga Saaremaale Karja koguduse pastoriks. 1802.a. loobus Willmann pastorikohast ja kolm aastat hiljem ka konsistooriumi assessori kohast.

Selle põhjuseks peavad uurijad hüpohondriahaigust - -pataloogilisi tasakaalutut seisundit, millega kaasnevad äärmuslikud meeleolud.[1]

Willmann suri 1.veebr. 1819.a. Karja kihelkonnas. Willmanni tähtsaim eestikeelne raamat on 1782.aastal Lindforsi kirjastusel ilmunud "Juttud ja teggud kui ka monningad õppetussed mis maiapiddamisse pärrast tarvis lähtvad", mille allikaks on olnud G.Stenderi raamat "Jaukas Pasakkas in Stahsti".

Kirikuõpetaja Stender (1714-1796) oli päritolult puhas saksalne, kuid letofiil, kes läks koguni omarahvuse salgamiseni - tema hauaplaadil on kirjutatud: lätlane.[2] Willmann on Stenderi jutte tõlkinud või õigemini vabalt edasi andnud. Willmanni raamatutes loodud jutukeste algmotiivid viivad ka euroopa kultuuri alglatete juurde ning idamaadelegi. Nii on lookese "Kas, mis leseks saanud" süžee pärit Petroniuse "Satyricon'ist", "Kon" - Aisopuse valmidest, "Teekäija ja Ingel" - "Tuhande ühe öö" muinasjuttudest.[3]

Oma raamatusse on Willmann paigutanud ma 125 mõistatust Thor Helle grammatikast ning mesilasepidamise ja loomaderavitsemise õpetuse. Raamatut on antud välja hiljem veel aastail 1787, 1804 ja 1838. 1804.aasta väljaanne, on teise inimese (arvatavasti Holtzi) poolt ümber töötatud ja

---

1 A.Vikkel, Mõningaid mõistatusi seoses Fr.W.Willmanni kuttude ja tegudega. "Keel ja Kirjandus" 1961, nr.6, lk. 328.

2 W.Anderson, Läti mõjust eesti vanemas ilukirjanduses. "Eesti Kirjandus" 1925 nr. 19, lk. 285-396.

3 G.Lepik ja G.Suits, Eesti kirjandusajalugu tekstides, Tartu 1932, lk. 152-153.

kannab pealkirja "Juttud ja Moistatussed". Redigeerija on raamatust üpris vabalt toiminud, jättes mõningaid jutte välja ning tuues uusi sisse. Hiljuti avastati Göttingeni ülikooliraamatukogus üks esitrüki eksemplare ja sellest on nüüd Kirjandusmuuseumis fotokoopia, mida ka käesolevas töös on kasutatud.

Teine Wilmanni eestikeelne raamat on "Ellamisse--Juhhataja", mis ilmus aastal 1793 (II trükk 1804) ja kujutab endast kristliku kombeõpikut. Willmanni raamatute ideeks ja meetodites ristlevad ratsionalism ja luterlus, haletundelisus ja huumor.[1]

Kolmas selle ajajärgu juturaamatute autor on Johann Wilhelm Ludwig v. Luce, kes sündis Saksamaal Braunschweigis Hasselfelde linnakeses 5.septembril 1750. Luce isa töötas postmeistrina. Hariduse sai Luce Halberstadti toomkoolis ja Göttingeni ning Helmstadti ülikoolis, kus õppis teoloogiat. Aaltes 1781.aastast töötas Luce Saaremaal Rootsikülas kodukooliõpetajana.

Aastail 1783-1785 oli ta Püha pastoriks, siis aga sai Lahetaguse mõisa omanikuks. Paar aastat hiljem läks ta Göttengeni arstiteadust õppima. Saaremaale tagasi tulnud, omandas ta veel teise - Pilguse mõisa.

19. sajandi algul loobus Luce mõisapidamisest ja asus 1801.aastal elama Kuressaarde, kus töötas mitmetel kohtadel, olles ka Kuressaare kooliringkonna inspektoriks. Luce suri 4.juunil 1842. Luce tähtsamad eestikeelsed

---

[1] A.Vinkel, Mõningaid mõistatusi, lk. 334.

raamatud on "Sarema Jutto ramat" I ja II, mis moodustavad tema ulatuslikus kirjanduslikus produktsioonis ainult tähtsuseta osa.

"Saarema Jutto ramatu" eesmärgiks on talupoja ja mõisniku lepitamine ning nende vahel sõbralike suhete loomine. Luce maailmavaade pole nii piiratud kui teiste didaktiliste autorite oma, kuigi ka tema püüab idealiseeida feodaalsuhteid ning propageerida talupoega oma alama seisusega ja viletsa olukorraga rahulolemisele.

Teistest autoritest erineb Luce sellepärast, et tema raamatus esinevad jutud on tervenisti algupärased, kajastades põhiliselt Saaremaa külaelu. Seetõttu on nad ajalooallikana eriti väärtuslikud. Luce kõrval on teiseks 19. sajandi alguse jutukirjanikuks Otto Reinhold v. Holtz, kes sündis 2.mail 1757. Keila kirikumõisas Harjumaal.

Holtz õppis Greifswaldi ja Tübingeni ülikoolides teoloogiat. 1780-ndast aastast asus ta tööle Keilasse pastorina. Holtz tegi karjääri ning sai konsistooriumi assessoriks ja 1800. aastal Lääne-Harju praostiks. Holtz suri 10.mail 1828.

Temalt on ilmunud mitmeid raamatuid, milledest ajaloolast huvitab vaid juturaamat "Luggemissed Eestimaa Tallorahva Moistusse ja Süddame Juhhatemisseks" (1817) Raamat on olemas Kirjandusmuuseumi fondides.

Ideelistelt vaadetelt on Holtz uuspietismi poolehoidja. Seetõttu on tema peamiseks mureks inimese hinge eest hoolitsemine, vastupidiselt ratsionalistidele, kes püüdsid talupoja maist elu oma praktiliste nõuannete abil kergendada.

Holtzi juttude hindamisel on takistuseks asjaolu, et senine kirjanduseuurimine pole suutnud avastada nende allikaid.[1] Eesti olud leiavad "Lugemistes" siiski võrdlemisi nõrka kajastumist. Erandina võiks vaid märkida lookest "Jutt on se Koroke, Öppetus on se Iwwa", mida on peetud eesti kirjanduse vaadeldava perioodi parimaks külajutuks.[2]

Jutukirjandust uurinud keeleteadlased on andnud omapoolse hinnangu autoritele ja püüdnud määratleda ka nende eesmärke raamatute kirjutamisel. Kirjandusteadlane J.Käosaar artiklis "Eesti vanim ilmalik kirjandus balti mõisnike teenistuses" näeb jutukirjanduses talurahva rahutustest hirmutatud mõisnike püüd mõjustada talupoegi endile kasulikus suunas eestikeelse õpetliku ilmaliku kirjandusega. Ta arvab, et selle kirjanduse tekkimisele ei avaldanud mõju Lääne-Euroopa valgustusaja ratsionalistlikud ideed, vaid et see võrsus üksnes kohalikest tingimustest, siinse majandusliku kriisi olukorrast. Käosaar peab autoreid äärmiste rahvavaenulikeks ja reaktsioonilisteks, kelle põhilisteks eesmärkideks oli kindlustada pärisorjuslikku korda ning mõisnike positsioone.[3]

Kirjandusteadlase A.Vinkeli arvates valgustusaja filosoofia avadas siiski teatud mõju jutukirjanduse tekkele. Valgustusaja filosoofia põhilisteks suundadeks Baltimail olid: 1) püüti mõisnikke agiteerida talupoegade olukorda parandama nende (mõisnike) endi huvides, 2) apelleeriti

---

1 A.Vinkel, Eesti rahvaraamat, lk. 88.

2 Samas, lk. 91.

3 J.Käosaar, Eesti vanim ilmalik kirjandus balti mõisnike teenistuses. Riikliku Kirjandusmuuseumi aastaraamat I, Tartu, 1949, lk. 32 - 132.

valgustatud monarhi poole, 3) püüti õpetliku ilmasliku kirjandusega talupoegi arendada, neid vaimupimedusest ja kommete toorusest välja tuua. A.Vinkel ei eita küll autorite piiratust ja nende teoste mõningat reaktsioonilisust, kuid rõhutab, et nad tõid endaga kaasa ka uut ja positiivset.[1] Hindavalt suhtub A.Vinkel Lucesse.[2]

A.Vinkeli seisukoht tundub J.Käosaare omast objektiivsem olema. Kuigi jutukirjanduse autoreile võib täie õigusega ette heita tagurlikkust ja teatud reaktsioonilisustki, mis väljendub talupoegade manitsemises kuulekusele, oma olukorraga rahulolemisele, jumalakartlikkusele jne., on nende eesmärgiks ka talupoja silmaringi laiendamine, neile teatud teadmiste andmine majapidamise parema korraldamise ja tervishoiu kohta. Nad rõhutavad kooliskäimise vajadust, astuvad välja ebausu ja halbade harjumuste vastu. - Neid momente tuleks siiski hinnata.

Milline on jutukirjanduse väärtus ajaloolasele, see selgub käesolevas töös, kuid seoses sellega tekib küsimus, kuivõrd on jutukirjandus ajalooallikana usaldatav.

Eelpooltoodud andmed näitavad, et autorid kasutasid tihti oma raamatute kirjutamisel teiste kirjanike loomingut. See muudab jutukirjandusele lähenemise komplitseeritumaks. Samuti tuleb silmas pidada asjaolu, et meil on siin tegemist ikkagi eelkõige ilukirjandusliku materjaliga. Plussiks

---

[1] A.Vinkel, Friedrich Gustav Arvelius 18.saj. kirjanikuna. Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed I, Tallinn 1958, lk. 6-65.

[2] A.Vinkel, J.W.L.Luce kultuuriline ja kirjanduslik tegevus. "Keel ja Kirjandus" 1958, nr. 4/5, lk. 216-230.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

on aga see, et autoriteks olid inimesed, kes tundsid hästi talurahva olukorda ja kuigi nad valgustasid seda oma klassi seisukohalt, püüdes näidata, et talurahva viletsuse peapõhjus seisneb nende endi hooletuses ja rumaluses, annavad nad siiski tahtmatult tihti talupoja elust õige pildi.

B. Andmed talurahva majanduslikust olukorrast

18. sajandi II poolt iseloomustab teoorjusliku surve tugevnemine. Mõisamajanduse intensiivistumine suurendas mõisa vajadusi tööjõu järele. Taludest hakati nõudma lisaks korralistele üha rohkem abiteolisi. Abiteoliste poolt tehtavate teopäevade arv üha kasvas ja neist kujunes aja jooksul uus teoorjuse alaliik - abitegu.[1]

Ka varem oli abitegu tehtud, kuid siis toimus see talgute korras. Nüüd talgud kaovad järk-järgult ja abitegu omandab teoorjuslikus mõisamajapidamises seaduspärase koha[2] seoses sellega olid sajandi 90-ndaiks aastaiks, võrreldes sajandi 50-60-ndate aastatega, koormised sageli kahekordistunud.[3]

Mõisa majandusliku surve tugevnemine kajastub ka jutukirjanduses. Ilmekas kahekõne esineb ühes Arveliuse jutukeses kahe tegelase - külakupja ja vana Joosepi vahel.[4] Joosep, kes on jutus n.ö. positiivne kuju ja kaitseb "leivavanemaid", püüab kupjale, kes kurdab, et elu viima-

---

[1] J.Kahk, lk. 115 jj.

[2] Samas, lk. 117.

[3] Samas, lk. 116.

[4] Fr.G.Arvelius, Üks kaunis Jutto- ja Õppetüsse-Ramat. Sõbra polest, meie maa-laste heaks ja nendele rõõmsaks ajaviiteks koggutud ja kokko pandud, kes aegsaste õppivad luggema. Teine jaggo, Tallinn 1787, lk. 84.

sel ajal väga raskeks on muutunud, selgeks teha, et ta eksib.

Kupja seletuse järgi olevat adramaaline talu enne pidanud mõisale tegu tegema 6 päeva jalgsi ja 6 päeva hobusega nädalas, kusjuures talus oli neli töötegijat, kellest kaks olid talutöödel ja kaks mõisatöödel. Nüüd aga tulevat adramaalt teha 18 päeva hobusega ja 36 päeva jalgsi nädalas, kusjuures talus on 9 töötegijat. Joosep järeldab sellest, et elu on isegi kergemaks läinud, kuna mõisa tuleb saata 3 inimest ja koju jääb toole 6.

Siit selgub, et varem pidid kaks inimest tegema 6 päeva hobusega ja 6 jalgsi, see teeb inimese kohta 3 päeva jalgsi ja 3 hobusega. Kui inimese kohta tulev töö samaks jätta, siis oleks 18 päeva hobusega ja 36 päeva jalgsi 9, mitte aga 3 inimese töö. Niipalju neid aga talus oligi. Kui need 9 inimest töötaksid mõisas, kes siis aga talutööd teeks ?

Jutus "Veider härra" [1] kirjutab Luce, et mõisnik pani talupojad maarjapäeval tööle, kui enne vaba päev oli olnud. Kui talupojad avaldasid selle peale protesti, siis seletas mõisnik, et üks päev - pühapäev on naguinii vaba ja mõeldud kirikuskäimiseks. Maarjapäeva vabaks andmine olevat aga selge patt, kuna talupoeg siis kirikusse ei lähe ja võib veel kõrtsigi minna.

Mida rohkem mõisa nõudmine töojõu järele kasvas, seda

---

[1] J.W.L.Luce, Sarema Jutto ramat, teine jaggo, Pärnu 1812, lk. 192 jj.

rohkem oli tööjõust puudus taludes. Sellepärast vist soovitabki Arvelius talupoegadel omada vähem maad, et oleks ka vähem tööd talus. Kõige parem on tema arvates nii suur maatükk, mida peremees suudaks harida, ilma et peaks võõrast tööjõudu kasutama.[1] Põllutüki viljakust soovitatakse tõsta väetamise abil[2], väetise saamiseks tuleks aga rohkem loomi kasvatada ja neid hästi toita[3]. Sõnniku vahele tuleks panna õlgi, pilliroogu ja mättaid ning kui on liivane maa, siis ka savi.[4]
Üks korralik põllumees harib oma maad järgmiselt: kevadel künnab ta põllu üles ning nädala pärast äestab ja puhastab umbrohust. 4 nädala pärast laotab sõnniku maha ja künnab uuesti, kordab ning külvab siis. Põldu peab väetama iga 3 aasta tagant.[5]

Saagina, mida talumees peaks saama, on Arvelius mitu korda maininud 10 seemet.[6] Tegelikult näitavad andmed, et saak oli siiski ainult 5 seemet.[7]

---

1 Fr.G.Arvelius, Rammo Josepi Hädda- ja Abbi Ramat Ehk maggusad ja tullusad jutustussed, Tallinn 1790, lk. 192 ja lk. 197.

2 Arvelius 1790, lk. 187 jj.

3 Samas, lk. 192.

4 Fr.G.Arvelius, Üks kaunis Jutto ja Õppetüsse Ramat Sõbra polest, meie maalaste heaks ja nende rõõmsaks ajaviiteks koggutud ja kokko pandud, kes aegsaste õppivad luggema, Tallinn 1791, lk. 67.

5 Samas,

6 Samas, lk. 106 ja 67; Arvelius 1787, lk. 30.

7 Eesti NSV ajaloo lugemik, lk. 279; Eesti NSV ajalugu I, lk. 495.

Kehvad saagid ei võimaldanud talupojale normaalset toitumist. Juturaamatuis leiame üsna palju andmeid talupoja kehva toidulaua kohta.

Autorid süüdistavad talupoega pillamises, kuna söödavat puhast rukkileiba.[1] Siin on autorite süüdistused ilmselt liialdatud, kuna puhast rukkileiba söödi siiski harva. Arveliuse arvates jätkab üks tark peremees leiba vahelikuga[2], milleks tavaliselt olid aganad. Kuid leiva hulka pandi ka tammetõrusid, sammalt, kanarbikku, sõnajalgu.[3]

Luce kirjutab, et enamik talupoegi söövat leiba ja soolakala[4], selline toit aga minevat kalliks.
Allikate põhjal jääb mulje, et sel perioodil hakkas toidus üha tähtsamat osa etendama ka kartul.[5] Luce märgib isegi, et meil söödavat vähe liha ja palju kartuleid.[6] Teistel andmetel oli kartul sajandivahetusel veel haruldus eks, mis kasvas mõisaaias.[7]

Leivapuuduse pehmendamiseks soovitatakse kasvatada toiduks kapsaid, ube[8], naereid, herneid ja läätsi.[9] Arvelius annab nõu süüa ka oblikaid ja naate.[10]

---

1 Arvelius 1787, lk. 138.
2 Arvelius 1790, lk. 10.
3 J.Kahk, lk. 151.
4 J.W.L.Luce, Saremą Jutto ramat, Mitay 1807, lk. 58 jj.
5 Arvelius 1787, lk. 31; Luce 1807, lk. 100.
6 Luce 1807, lk. 172 jj.
7 A.v. Löwis, Ueber die Stiftung und die bisherige Thätigkeit der livändischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät. "Livländische Jahrbücher der Landwirthschaft", 6. Band, I Stück, Dorpat 1831, lk. 3-34.
8 Luce 1807, lk. 100.
9 Arvelius 1787, lk. 137; Luce 1807, lk. 62 jj.
10 Arvelius 1787, lk. 137.

Raamatute põhjal jääb mulje, et liha kasutati toiduks kaunis vähe. Osa tapetud looma lihast suitsutati, osa soolati, jääkidest tehti leent ja vorsti.[1]

Kui tavaliselt elati n.ö. peost suhu, poolnälgides, siis rohkem lubati endale pulmade ja jõulu ajal. Arvelius kirjutab, et jõulupühadel polevat söömisel otsa.[2]

Pulmade puhuks aga olevat isegi seadus kohtu poolt (arvatavasti mõisniku poolt) välja antud, mis keelab pulmi rohkem kui 2 päeva pidada, muidu tegevat inimesed endale liigsöömise ja -joomisega liiga.[3] Ka Holtz märgib, et pulmi peeti "priskelt".[4]

Muidugi ei süüdista autorid talupoja viletsuses mitte mõisnikku, vaid talupeoga, kes söövat ja ka joovat liiga palju. Joomise kohta on Arveliusel olemas huvipakkuv algupärane jutt "Tillokenne rahvas", kus autor kirjeldab Alutaguses elavaid inimesi, kes olevat joomisest (mitte aga mõisa sundimisest) väikeseks ja viletsaks jäänud.[5]

---

1 Luce 1807, lk. 64.

2 Arvelius 1787, lk. 138.

3 Arvelius 1790, lk. 119.

4 O.R.v. Holtz, Luggemissed Eestimaa Tallorahva moistusse ja süddame juhhatamiseks, Tallinn, 1817, lk. 32.

5 Arvelius 1791, lk. 99 jj.

C. Sotsiaalsetest vahekordadest

Eesti külas ei moodustanud talupojad feodalismi perioodil ühtset massi. Olid olemas talurahva kihid, kelle majanduslik olukord ja seetõttu ka mõjukus külas oli erinev.

Peamisteks talurahva rühmadeks olid taluperemehed, talus teenivad sulased ja tüdrukud ning popsisaunades elavad vabadikud ehk popsid.

Taluperemehed tavaliselt ise mõisateol ei käinud, vaid töötasid kodus. Mõisategu tegid talusulased, kes lisaks sellele pidid aitama ka veel talutöid teha. Nii kannatasid sulased kahekordse rõhumise all.

Ka vabadikud pidid mõisatööl käima. Tavaliselt vabadiku majapidamises rakmeloomad puudusid ja seetõttu mõis neilt rakmetegu nõuda ei saanud. Vabadikutalusid rajasid tihti talud ise oma ääremaadele. Kuna mõisa nõudmine töötõu järele oli suvel suurem kui talvel, siis olid talud huvitatud inimestest, keda ei peaks aasta läbi üleval pidama, kuid keda kiirel tööajal võiks mõisa saata.

Millised olid mõisa ja küla, taluperemeeste ja -sulaste ning peremeeste endi vahelised suhted, selle kohta pakub jutukirjandus üsna palju materjali. Kuna autorite puhul on meil tegemist eeskätt valitseva klassi esindajatega, siis nende suhtumist võib võrrelda julgesti mõisniku suhtumisega talupoega. Arvelius ütleb julmalt: "Tallopoeg on seks ma

peal, et ta omma aega põlloharrimisse peale peab kullotama".[1] Luce kirjutab, et härra armastab oma häid talupoegi[2], sest kui talupoeg on rikas, siis on ka mõisnik rikas[3]. Kui talupeeg ei taha, et teda talust välja aetakse, siis tehku aga usinasti töödd ja elagu viisipäraselt.[4] Kui aga talupoeg mõisnikule millegipärast meeltmööda polnud, võis mõisnik ta talust välja ajada ja asemele panna teise. Väljaaetu lapsed anti teistesse taludesse sulasteks. Luce märgib, et nii on juhtunud paljudega.[5] Ka Hupel kirjutab, et mõisnik paneb peremehi kohale või ajab ära nii tihti kui tahab.[6]

Jõukamaid talupoegi nimetavad autorid "kauniteks majameesteks"[7] ja "tarkadeks talupoegadeks"[8], kehvemaid aga "vaesteks vaevalisteks"[9], kes olevat külas ülekaalus.

Arvelius õpetab ka, kuidas "kauniks majameheks" saada: see võib toimuda hobusekauplemise- ja vahetamise läbi[10], kuid see võimalus autorile ei meeldi. Soovitavam on jõukaks saada väetamise abil - põllule tuleb nii palju rammu anda,

---

1 Arvelius 1790, lk. 87.
2 Luce 1807, lk. 24.
3 Luce 1812, lk. 203.
4 Luce 1807, lk. 56.
5 Luce 1812,lk. 110 jj.
6 Eesti NSV lugemik, lk. 293.
7 Arvelius 1787, lk. 56.
8 Arvelius 1790, lk. 11.
9 Arvelius 1791, lk. 92 ja lk. 56.
10 Arvelius 1790, lk. 180.

et see väga viljakandvaks muutuks.[1]

Luce peremehed saavad jõukaiks õunapuude kasvatamise ja noorte õunapuude müümise läbi.[2] Õunapuude istutamisest räägib ka Arvelius[3]. Ilmselt oli õunapuude kasvatamine õige levinud. Arvelius mainib, et õunapuid kasvatatakse mõisa eeskujul.[4]

Õunu ja marju soovitatakse müüa mõisa, mitte aga linna viia, kuna mõisas makstavat nende eest rohkem.[5] Paljud Saaremaa mehed olevat ka haakrimisega, s.o. hukkunud laevade tühjendamisega jõukaiks saanud, kuid Luce arvates on see "nurjatu"[6].

Willmann soovitab talumehel mesilasi pidada[7], see on tema meelest kõige kindlam viis, mis kindlustab hea äraelamise. Ka Luce kirjutab mesilaste pidamise kasulikkusest.[8]

Millist talupoega siis peeti jõukaks ? Luce märgib, et talupoeg, kel on 20 rubla, on juba kaunis rikas mees. Aga mõni talupoeg olevat saanud päranduseks 100, mõni isegi 1000 rubla.[9]
Ka J. Kahk märgib oma uurimuses pärandusena 150 hõberubla.[10]

---

1 Arvelius 1790, lk. 180 jj.
2 Luce 1807, lk. 23.
3 Arvelius 1790, lk. 104 ja lk. 122.
4 Arvelius 1791, lk. 6 jj.
5 Luce 1807, lk. 47.
6 Sama, lk. 38.
7 Fr.W.Willmann, Juttud ja teggud kui ka monningad õpetussed mis majjapidamisse parrast tarwis lähtwad, Tallinn 1782, lk. 210.
8 Luce 1807, lk. 57.
9 Sealsamas, lk. 40 ja lk. 120; Arvelius 1787, lk. 25.
10 J.Kahk, lk. 109.

Võib oletada, et mõni talupoeg oli tõesti suurema varanduse omanik, kuigi selliseid leidus väga vähe. Luce märgib, et paremad talupojad ehitasid juba suitsuta tube.[1] Oli ka neid, kes omasid kahte maja - ühes elati suvel ja teises talvel.[2] Mõeldud on siin "teise majana" arvatavasti aita. Kehvadel meestel aidad puudusid.

Kuigi ka jõukamad talupojad olid mõisniku ekspluateerimise objektiks, ekspluateerisid need jõukamad omakorda võimaluse piires kehvemaid. Arveliusel leiame jutukese, kus kehv talupoeg pidi jõukama juurde minema teatud ajaks sulaseks, kuna tal puudusid loomad. Tasuks andis jõukas mees talle oma loomi põllutööks kasutada.[3]

On teada juba varasemast perioodist, et vaesemad pantisid oma maad laenu katteks jõukamatele.[4] Ka Luce kirjeldab juhtumit, kus vaene mees , kel vili otsa lõppes, pidi laenama oma küla mehelt 4 vakka vilja. Tagasi pidi ta maksma 2 vakka rohkem, kui oli laenanud ja lisaks veel tüki heinamaad.[5]

Sellisel juhtumil on meil tegemist puhtakujulise liiakasuvõtmisega ja võib oletada, et see oli ka üheks rikastumise allikaks.

Peremehe ja sulase vahel ei olnud sel perioodil veel erilisi tõkkeid. See, kes täna oli peremees, võis homme

---

[1] Luce 1807, lk. 52.

[2] Samas.

[3] Arvelius 1790, lk. 198.

[4] J.Kahk, lk. 109.

[5] Luce 1812, lk. 109.

olla sulane ja vastupidi, olenevalt mõisniku tahtmisest. Luce märgib, et kui mõisnik leidis, et peremees ei suutnud küllalt hästi oma majapidamisega toime tulla siis võidi tema asemele panna sulane peremeheks.[1]
Kuid alati ei rõõmustanudki sulane peremeheks saamise üle. Näiteks oli üks sulane kupjale altkäemaksuks mesipuud pakkunud, et see teda peremeheks ei paneks.[2] Hupel kirjutab: "Ta (sulane) näeb aga, et iga abielulist sunnitakse paljaste kätega üle võtma majapidamist, millel mitmed lühikese aja jooksul üksteisele järgnenud peremehed kannatasid kõige suuremat puudust ja oma viimase vara ära kulutasid."[3]

Ilmselt olid sellised juhused siiski ebatüüpilised. Sulase olukord, kes päevast päeva töötas mõisas kupja kepihirmu all, oli palju viletsam taluperemehe omast, kes töötas siiski oma talus. Nagu peremees, nii oli ka sulane sunnismaine, ta ei tohtinud lahkuda külast ilma mõisniku loata. Sulase kohta kehtis puht feodaalse iseloomuga töösundus - ta ei tohtinud olla ilma tööta. Sulast võidi panna ükskõik millise peremehe juurde tööle, ilma et oleks vaja olnud tema nõusolekut. Kui peremees leidis, et sulane on halb, siis võidi sulane anda ka halva peremehe juurde, kirjutab Luce.[4] Sulast võidi ka linna tööle - näiteks maja ehitama saata.[5]

---

1 Luce 1807, lk. 102.
2 J.Kahk, lk. 188 jj.
3 Eesti NSV ajaloo lugemik, lk. 294.
4 Luce 1807, lk. 102.
5 Samas, lk. 25.

Külas oli hääleõigus ainult peremeestel, sulased pidid nende arvamusele alluma: " ... perremehhed on otsega tallo vannemod, nemmad peavad keige asjade eest hoolt kandma".[1]

Kapitalismi tungimisega külasse suurenevad aga järk-järgult lõhed talurahva kihtide, eriti sulaste ja peremeeste vahel. Juba 1804.aasta talurahvaseadustega tõmmati kindlam piir sulase ja peremehe vahele, asetades viimase soodsamasse olukorda kui varem.

---

[1] Arvelius 1787, lk. 120.

D. Haigustest ja nende ravimisest

Raske mõisatööga väljakurnatud, äärmiselt viletsais tingimustes elav talupoeg langes kergesti haiguste ja epideemiate ohvriks; need tõid kaasa elanikkonna massilise suremuse. Selline kõrge suremus hakkas ohustama juba tootlikke jõude endid, kuna ka teoorjusliku mõisa majapidamine rajanes talupojal ja tema talul. Ilmselt hakkas see muret tekitama valitsevale klassile, mis väljendub ka jutukirjanduses. Jutukirjandus pidi arvatavasti olema vahendiks, mis pidi aitama olukorda natukene leevendada. Autorid, sulgedes silmi tegelikkuse ees, püüavad väita, et talupoegade haigestumine on tingitud nende endi rumalusest ja ebasanitaarsetest oludest, milles elatakse.

Autorid ei mõista, et talupoja rumalus jms. on pärisorjusliku korra paratamatuks koostisosaks.

Rahvast püütakse valgustada, anda õpetusi, kuidas haigusi ravida ja kuidas neid vältida. Teataval määral on teretulnud ka see, kuigi siin peetakse võistlust n.ö. tagajärje, mitte aga põhjuse vastu.

Kõige rohkem tunduvad autorid olema mures rõugete pärast. On andmeid, et rõugete ohvriks langes talupoegadel iga viies või kuues laps.[1]

---

[1] J.Kahk, lk. 177.

"Üks kaunis Jutto ja Õppetusse-Ramat" annab omapärase õpetuse rõugetepanemise kohta. Arvelius ütleb: " parrem on lastelle rõuged külge panna, kui ota et nemmad isse ennesest tullewad". Ta soovitab teha kasemanõelaga lapse esimese sõrme ja põidla vahele augu, millesse pista eelnevalt rõuge mäda sees leotatud niidi ots. Selle peale aga panna õhukene munakoore - alune nahk. Nii peab see seisma ühest söögikorrast teiseni, siis tuleb munakoore -alune nahk käelt ära leotada ja miit välja võtta. Kaheksandal päeval tundvat selle protseduuri läbiteinud laps end halvasti, üheksandal päeval on käel rõugevill, kaheteiskümnendaks päevaks on kõik rõuged väljas.[1] Seega on laps rõuged kergelt läbi põdenud. Kuigi selline moodus tundub kaunis veider olevat, tuleb arvestada seda, et "õiget" rõugetepanemist siis veel ei tuntud. (Jenner'i töö ilmus 1798.a.).

Hoolitsemata ebahügieenilisusest võis ka sellisel moel pandud rõugetest abi olla.

Luce aga soovitab juba rõugeid panna "uuel viisil",[2] arvatavasti Jenneri meetodil. Luce õpetab eraldama rõugetest tuulerõugeid, mis on ohutud ja leetreid, mis nõuavad kiiresti arstiabi.[3]

Tihti olid rahva seas liikvel düsenteeriataudid. Tolleaegsed arstiraamatud märgivad düsenteeria põhjustena järg-

---

[1] Arvelius 1787, lk. 42 jj.

[2] Luce 1807, lk. 165.

[3] Samas.

misi asjaolusid: 1) et talupojad ei jõua ära oodata, kuni vili küpseks saab, vaid söövad toorest vilja, 2) et talupojad mõisatöö ajal, kuna neid veega ei varustata, on sunnitud igasugustest porilompidest jooma.[1] Luce rõhutab düsenteeria raskust ja soovitab haigetele kohe arsti poole pöörduda.[2] Haigele soovitab ta sageli vett juua, samuti teha odrajahu tummi, raudrohu või kummeli teed; ta hoiatab haiget õlle või hapu taari joomise eest. Mida vähem haige sööb, seda parem.[3]

Kurguhaiguste kohta kirjutab Luce, et need on väga nakkavad, seepärast tuleb sellist haiget tervetest inimestest eemale hoida ja haigel tuleb arsti juurest abi otsida.[4] Ravimiseks soovitab ta teha kuristamiseks raudrohu teed, mille sisse on segatud haput taari meega. Õhtuks tuleks aga panna lõhkilõigatud soola räimeid ümber kaela.[5] Ka võiks lasta kuppu ja teha plaastreid sibulast, mädarõikast või sinepist.[6]

Roosihaiguste puhul soovitatakse peale panna takku ja tulist jahu.[7] Kuna roos vajab sooja, siis on selline nõuanne omal kohal. Rahva seas olid roosihaiguse ravimiseks olemas ka nn. roosisõnad, lausumised, mis pidid haiguse ära võtma.[8]

---

1 J.Kahk, lk. 175.
2 Luce 1807, lk. 159.
3 Samas, lk. 161 jj.
4 Samas, lk. 168 jj.
5 Luce 1807, lk. 169 jj.
6 Samas.
7 Samas, lk. 173 jj.
8 Eesti NSV ajalugu I, lk. 690.

Nagu näha, on autorite mõningad soovitused ja nõuanded kasulikud, kuid on ka üsna mõttetuid. Näiteks soovitatakse rõugete puhul sisse võtta (!) lamba sõnnikut, mida on keedetud õlles.[1] Üle hinnatakse äädikat, omistatakse talle tähtsaid ravivaid ja desinfitseerivaid omadusi. Näiteks soovitatakse äädikat nakkushaiguste puhul valada kuumale kivile ja selle auru siis sisse hingata.[2] Arvelius soovitab koguni õunapuid kasvatada selleks, et õuntest äädikat teha.[3]

Haigetele antakse nõu haiguste puhul abi otsida tohtritelt. Kuid arstiabi oli ju raskesti kättesaadav ja kallis. Rahva seas oli väga levinenud käimine tarkade juures, keda autorid vihaselt ja üksmeelselt ründa**vad**. Willmann nimetab neid petisteks, kelle kunst olevat paljas kiitlemine ja kes peale selle on veel jumalasõna teotajad.[4] Luce nimetab neid soolapuhujateks.[5]

Kuigi posijate "kunsti" väga maha tehakse, võib siiski arvata, et neil oli küllaltki palju kasulikke teadmisi, mis olid kogutud pikaajaliste vaatluste, kogemuste ja pärimuste teel ja millest tihti ka talupojale abi oli.

Kuid rahva seas olid olemas ka ravimisviisid, mis tulenesid rahva teadmatusest ja ebausust. Willmann kirjutab, et haigetele antakse sisse seda seepi, millega pesti surnu

---

1 Arvelius 1787, lk. 41.
2 Arvelius 1790, lk. 101.
3 Samas, lk. 104.
4 Fr.W.v.Willmann, Ellamisse-Juhhataja, Tallinn 1804, lk. 71.
5 Luce 1807, lk. 91 ja lk. 174.

keha.[1] Arvatakse ka, et kirikukella kõis ja küündlavaha aitavad haigust parandada.[2]

Kaunis huvipakkuvad on autorite tähelepanekud varjusurma juhtumiste kohta. Pikalt kirjutab nendest Willmann, kes märgib, et kohus on keelanud surnut enne 2 - 7 päeva matta, kuna inimene võib olla hoopis minestunud.[3] Ka Luce kirjutab, et surnut ei tohi enne 3 päeva matta.[4]

Ilmselt oli meie esivanemate seas olemas arvamus, et surnu toob õnnetust vms., mistõttu püüti teda võimalikult rutem maha matta.

---

[1] Willmann 1804, lk. 72.

[2] Samas.

[3] Samas.

[4] Luce 1807, lk. 147.

* * * * *

Kirjandusteadlased on hinnanud jutukirjanduse autoreist kõige enam Holtzi ja kõige vähem Arveliust, Willmanni ja Luce asetavad nad Holtzi ja Arveliuse vahele.

Ajaloolasele pakuvad aga eelkõige huvi Arvelius ja Luce ning kõige vähem Holtz.

Hinnatav on Luce "Sarema Jutto ramat" I ja II, kuna neis sisalduvad jutud on algupärased ja sisaldavad materjali Saaremaa kohta, kus autor ise mõisnikuna tegutses.

Ka Arveliuse "Üks kaunis Jutto- ja Õppetusse ramat" II osa ning "Ranna Josepi Hädda ja Abbi Ramat" sisaldavad andmeid talurahva majandusliku olukorra, maaharimise, toidu jms. kohta.

Väärtuslikud on Luce ja Arveliuse andmed sotsiaalsete vahekordade kohta, eriti need, mis peegeldavad talupoegade omavahelisi sotsiaalseid suhteid, kuna nende kohta on kaunis vähe materjali. Näiteks nende vahekordade kohta käivad talurahvakohtute (kihelkonna- ja vallakohtute) materjalid on säilinud peamiselt alles 19. sajandi teisest-kolmadast aastakümnest.[1]

---

[1] J.Kahk, lk. 21.

Willmanni ja Holtzi raamatud aga pakuvad ajaloolasele märksa vähem kui Arveliuse ja Luce omad.

IV ptk. Ajakirjandus

Tänavu möödub 200 aastat eestikeelse ajakirjanduse algusest. Selleks loetakse 1766.a. novembrit, mil Põltsamaal ilmus perioodiline väljaanne "Lühhike öppetus, mis sees monned head rohud teäda antakse..." Nagu juba nähtub pealkirjast, on ajalehe ülesandeks arstlike nõuannete jagamine. Põhiliselt kooostas materjali arst E.Wilde, kuid kuna ta ei vallanud eesti keelt, siis kasutas ta tõlkija - Põltsamaa pastori, tuntud publitsisti A.W.Hupeli abi.[1] Ajalehe iga numbrit kutsuti "tükiks", "tüki" mõõdud olid 21×15 cm. Kokku ilmus neid 41 numbrit. Oletatakse, et ilmus ka veel 42. number, kuid seda pole siiani veel suudetud tõestada.[2]

Eestikeelne ajakirjandus oma hälliperioodil arenes teistsugustes oludes kui Lääne-Euroopa oma.[3]

---

[1] J.Peegel, Eesti ajakirjanduse algus, Tallinn 1966, lk. 11-12.

[2] Samas, lk.10.

[3] Samas, lk. 7.

Seal oli ajaleht alguses mõeldud põhiliselt varakatele klassidele, kuna eestikeelne ajakirjandus oli oma esimestest sammudest peale rahvale määratud. Selles rahvale määratud ajakirjanduse mõttes on eesti ajaleht palju vanem kui teiste maade oma.[1] Siinkohal võiks märkida, et esimene ajaleht Eestimaal ilmus juba 1689. aastal. Selleks oli Tallinna saksakeelne "Revalsche Post-Zeitung".

Pärast "Lühhikesse öppetusse" seismajäämist ei tehtud kuni 19. sajandi alguseni enam ühtegi ajakirjanduslikku katsetust. Alles 1806. aastal hakkasid Kanepi pastor J.Ph.Roth ning Põlva pastor A.O.Oldekop välja andma nädalalehte, mis kandis nimetust "Tarto maa rahva Näddali-Leht". Ajaleht ilmus tartu murdes ning ta maht oli oktaavformaadis 4 lehekülge.[2]

Et ajlehes ilmusid ka poliitilise iseloomuga sündmused, siis äratas see tsaarivõimude tähelepanu ning ajaleht suleti. Keelustamise otseseks tõukeks olevat olnud ajalehe 41. numbris ilmunud kirjutis noore krahvi Buxhöwdeni lapsikustest Austerlitzi lahingus.[3] Kahjuks pole ajalehest säilinud ühtegi eksemplari, andmeid selle kohta võib leida vaid kaudsetest allikatest.

---

[1] J.Peegel, lk. 7.

[2] A.Vinkel, Eesti rahvaraamat, lk.73.

[3] Samas.

Mõlemad ajalehed , nii "Lühhikenne õppetus" kui ka "Tarto ma rahva Näddali-Leht" olid vaid n.ö. ajakirjanduslikud katsetused ja pole eesti kultuuriloosse suuri jälgi jätnud.

Hoopis suuremate ning mõjuvamate tulemustega on seotud O.W.Masingu poolt toimetatud "Marahwa Näddala-Leht",mis ilmus aastatel 1821- 1823 ja 1825.

O.W.Masing sündis 8. novembril 1763 Põhja-Tartumaal Peipsi-äärse Lohusuu abikiriku köstri Christjan Masicku p/jana. Masingu ema Anna Ludovica, sündinud von Hildebrandt oli ühe Rootsist põgenenud ohvitseri tütar, kes oli vara vaeslapseks jäänud.[1] Perekond saksastus kiiresti,kuid nii Masingu ema kui isa olevat osanud ka eesti keelt. Hariduse omandas O.W.Masing Narvas, Torgau gümnaasiumis ja Halle ülikoolis. Ülikooli ajal tuli Masingul võidelda majanduslike raskustega, kuna just enne tema ülikooli astumist tuli perekonnal läbi elada majanduslikke lööke - nimelt läks kaduma 4000 rubla, mis oli Põltsamaa majori Lauw'i käes ning põles maha Masingute maja.[2] Nii mitmedki pakkusid noorele andekale üliõpilasele oma toetust , kuid Masing loobus sellest, elatades end joonistustundidest,olles repetiitoriks ja keeleõpetajaks. Ülikoolis omandas ratsionalistliku maailmavaate, millele jäi truuks surmani.

---

[1] M.Kampmann, Eesti kirjandusloo peajooned, lk. 274.

[2] M.Lipp, Masingute suguvõsa, Tartu 1902, lk. 165.

Alates 1788. aastast töötas Masing ligi kaks - küttmend aastat pastorina Lüganuses ja Viru-Ni - gulas Virumaal. Vahepeal sooritas ta koos kirjaniku krahv Peter Manteuffeliga reisi Lääne-Euroopasse. 1796.a. oli ta abiellunud Tartu raehärra Carl Ulrich Ehlertzi tütre Dorothea Amaliega[1], kes aga suri [redacted] noorelt.

Masingu kirjanduslik ja kultuuriline tegevus on olnud väga viljakas. Ta on teinud palju ka eesti keele ortograafia parandamiseks, teatavasti võttis tema tarvitusele õ-tähe. Tähtsad on Masingu teened eestikeelse koolilektüüri loomisel (ABD ehk Luggemise-Ramat Lastele" 1795.a., "Luggemisse-lehhed" 1821.a.,"Täieline ABD-Ramat" 1823.a.,"Arvamise-Ramat" 1823.a.). Oma kõige tähtsamaks tööks on Masing ise pidanud 1819.aasta talurahvaseaduse tõlkimist. See "Lihwlandima Tallorahwa Seadus" ilmus 1820.a. Edasi otsustas Masing hakata välja andma mitmeköitelist populaarteaduslikku sarja, millest sai ilmuda ainult üks jagu—"Pühhapäwa Wahhe-luggemissed"[2]. "Pühhapäwa Wahhe-luggemiste" sisu on väga mitmekesine. Siit sai lugeja laialdasi geograafilisi teadmisi Aafrikast, põhjamaadest, Indiast jne. Üksikasjaliselt kirjeldatakse nende maade taime- ja loomariiki, seal elavaid inimesi, nende tegevusalasid. Neid lugusid vestes ei unusta Masing

---

[1] M.Lipp, lk. 169.

[2] O.W.Masing, "Pühhapäwa Wahhe-luggemissed", Tartu 1818.

ka oma didaktilisi eesmärke.

Ta hakkas koostama ka suurt eesti-saksa sõnaraamatut, mis aga jäi lõpetamata. Kuid nii Masingu kui ka eesti vanema kirjanduse suursaavutuseks on "Marahwa Näddala-Leht". Seda tõendavad lehe väga mitmekesine ja väärtuslik rahvavalgustusliku sisuga materjal, ilmnes rahvalik keel ja progressivne suunitlus. Ajalehe esimene number ilmus 5. jaanuaril 1821. aastal. "Marahwa Näddala-Leht" on raamatukaustaline, oktaavformaadis. Igas numbris oli vähemalt 8 lehekülge, kuid sekka ilmus ka 12 leheküljelisi numbreid. Aastakäigu hinnaks oli määratud 6 rubla ning tellimisi võtsid vastu postkontorid, mis asusid linnades.[1]

Ajalehe väljaandmise mõte tekkis Masingul juba 1817. aastal. Masing põhjendas oma kavatsust asutada ajaleht sellega, et talupojale on peale kiriklike õpetuste vaja ka muusisulisi nõuandeid.[2] Kuid loa andmine venis ning Masing sai selle alles 10. juunil 1819. aastal. 1818. aastal esitatud palves kavandas Masing oma ajalehe sisu järgmiselt:

1) Ametlikud käsud ja korraldused, mis otseselt rahvast puudutavad.

2) Igasugused teated oma riigist ja välismaalt, niivõrd kui need on rahvale kohased.

3) Niisuguste asjade, leiutiste ja avastuste tu-

---

[1] H.Holm, Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu, Tartu 1936, lk. 14.
[2] Eesti kirjanduse ajalugu, lk.362.

vustamine, mis põlluharimise, loomakasvatuse, tervishoiu jne. seisukohalt on kasulikud.

4) Lühikesed kirjutised, jutustused ja laulud usulise meelsuse elustamiseks; teadaanded heade kosutus- jt. raamatute kohta, samuti piibliseltsi puudutavad teated.

5) Erakuulutused.

6) Turuhinnad, hõbeda kurss, laadateated.[1]

Kuigi toimetajal oli palju raskusi ja sekeldusi ajalehega, suutis ta ometi ettenähtud programmi täita ja ületadagi.

Sisu poolest on ajaleht väga mitmekülgne. Puuduvad siin vaid poliitilise iseloomuga sõnumid, kuna eelkäijate kogemused olid Masingut õpetanud. Juttu on ainult Baltimaade kindralkuberneri markii Paulucci ning tsaariperekonna liikmete reisidest.

Meid huvitab muidugi kõigepealt, mida pakub ajaleht ajaloolasele .Talle on kõige tähtsam, kuidas ajalehe veergudel on leidnud kajastamist meie rahva elu. Siin ei tohi segada O.W.Masingu seisukohad, kes tihti oli seaduse poolel, aga sageli ka ei tohtinud avalikult oma sümpaatiaid näidata. On selge, et paljud kaasaja teravad probleemid väljenduvad ajalehes ainult kaudselt.

Nii selgub lehest, et väga ja väga teravaks probleemiks oli tollal talupoegade tervislik seisund.

---

[1] J.Peegel, lk. 36.

Sellega on ka seletatav, miks muude õpetlike lugude seas on eriti palju tervishoiualaseid ja arstiteaduslikke näpunäiteid.

Masing annab nõu, mida teha, kui külm on näpistanud, mida teha kurguhaiguse puhul, kuidas lasta aadrit ja panna kuppu.[1] Ta ei väsi kordamast, et inimesed ei läheks täissöönud kõhuga suplema, kuna sellepärast juhtuvat väga palju õnnetusi.[2] Suur nuhtlus tundub olevat marutõbi ehk "vejällestus". Seepärast räägib Masing Tarvastu talupojast Saare Tõnisest, kes oskab marutõbise koera hammustust ravida. Ravimeetodeid tutvustatakse ka rahvale.[3]

Pikemalt peatub ta rõugetepanemise juures, jutustab Jennerist ning Torma kirikuõpetajast J.G.Eisen v. Schwarzebergist, kes meil esimesena hakkas rõugeid panema.[4] Kud kurvastusega märgib ta, et rahvas ei hoolivat suurt vaktsineerimisest: "Tarto-maal on rõuged sel aastal mõnnes kihhelkonnas paljo lapsi tapnud, ja veel alles tapmas; ööldakse ka, kui peaks nemmad ka Ria-maal seddasamma teggemas ollema. Eekse (Äksi-T.K.) kihhelkonnas on jo peäle viiskümmend last rõugesse surnud. Need kõik ollid sesuggustest waldadest, kus ue rõugepannemist holetumalt aeti, ehk kus

---

[1] Marahva Näddala-Leht 1821, nr. 5.
[2] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 8.
[3] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 28.
[4] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 18.

ööldi lastel jo rõugid ollewad olnud..."[1]

Palju pahameelt valmistavad Masingule rahva seas levinud kahjulikud ja ebatervislikud kombed. Näiteks võetakse surija voodist välja ning pannakse ta õlgedele pikali, mis tihti on märjad või lumised. Nii võib inimene, kes olekski ehk paranenud, tõesti surra. Samuti tõmmatavat surijal padi pea alt ära.[2] Rahvas pidavat ka haigusse surnud looma liha sööma, ainult looma pea visatakse ära.[3]

Sageli on juttu varjusurma juhtumitest, mis tulevat sellest, et inimene maetakse liiga ruttu maha, tegemata eelnevalt selgeks, kas tegemist on tõesti surnuga või ainult minestanuga. Näitena toob Masing Sangaste kihelkonna Kärige Karli lese Liiso juhtumi, keda peeti surnuks ja pandi puusärgiga kõrvaltuppa, kus ta aga paari päeva möödudes rõõmsasti jälle ellu ärkas.[4]

Üheks põhiprobleemiks on nädalalehes ebausu ja usulise fanatismi vastu võitlemine. Masing märgib, et üsna levinud kombeks on surnule raha kaasa panemine põhimõttel: mida armsam surnu, seda suurem summa. Tihti pannakse kaasa ka pudel viina.[5] Kirjutises "Mõnned äbbaussoteud, mis nähitakse kui lapsi ristile tuakse", jutustab Masing, et ristimise ajal tehakse lapse käed mähkmetest lahti, kuna arvatakse, et siis tuleb töökas inimene.

---

[1] Marahwa Näddala-Leht 1823, nr.45.
[2] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr.2.
[3] Marahwa Näddala-Leht 1823, nr.49.
[4] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr.22.
[5] Marahva Näddala-Leht 1823, nr.48.

Lapse särgi alla armastatakse panna ka leivatükk või soolatropike.[1]

Väga tihti manitseb Masing ettevaatlik olema peeru kasutamisel, kuna peerg põhjustab tulekahjude tekkimist. Nimelt armastab rahvas magama minnes jätta peerg "elu pikendama", nagu usutakse.

Masing jutustab ka rahva seas levinud uskumisest, et kuradiga sõlmitud kokkuleppe tulemusena võib endale valmistada "kandja" ehk "weddaja", s.t. olevuse, kes hakkab peremehele vara kokku riisuma. Tuuakse ära üksikasjaline kandja tegemise toiming Karja Hindrika tütre Marri kirjelduse järgi[2].

Masing pahandab selle üle, et vanematel olevat halb komme hirmutada oma lapsi kolli, sandimardi, kirikisanda ja saksaga.[3]

Alutagusel aga olevat selline mood, et kui inimest hakatakse matma, tuleb üks naine surnu sugulõsast ning kisendab: "Mis sa oled wälla läinu, eks sul olnu söa ja joa?"[4] Jõhvi kihelkonnas elavad inimesed, kes on veel pooleniste paganad. Nad teevad hingede päeval uhke laua, kuhu oma surnud sugulaste hinged sööma kutsutakse.[5]

Masing astub teravalt välja usulise fanatismi vastu. Nimelt oli sel ajal väga laialdase ulatuse võtnud taevaskäijate liikumine. Masing nimetab neid taevaskäijaid "petisteks", "segasteks lobisejateks" ja "teadmata rahva eksitajateks", kes oma

---

[1] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 45.
[2] Marahva Näddala-Leht 1822, nr. 30.
[3] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr. 7.
[4] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr. 3.
[5] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 2.

taevaskäikude jutustamisega petavad rahvalt raha välja. Nad elavad "roppu elu", varastavad ja joovad. Laupäeval nad tööd ei tee, kuna seda peetakse patuks. Lapsi ei risti taevaskäijad vanemate nime järgi, kuna arvatakse, et siis tekkivat taevariigi hingede raamatus segadused. Üks korralik taevaskäija ei kanna ilmaski punaseid riideid, vaid aina valgeid.[1] Nende kirjutistega sattus ta vastuollu vennastekoguduse liikumisega, ning vennastekoguduse liikumise juhid hakkasid Masingu ajalehe vastu aktiivselt välja astuma. Seetõttu vähenes tellijate arv miinimumini ning Masing märgib lehte ajutiselt seisma jättes ühe asjaoluna seda, et teda on usu tagakiusajana vande alla pandud.[2]

Huvitav on ajaloolasele nädalalehe rubriik Willetsad juhtumised"(resp."Juhtunud õnnetused"). Selles rubriigis on palju juttu tulekahjudest, milledest suur osa on tekkinud tahtliku süütamise tõttu. Tihti on taluteenijad oma peremeeste talusid viha pärast põlema pannud. Masing jutustab priskest tüdrukust Eevast, kes oli kõrtsi põlema pistnud, kuna ta ei tahtnud seal teenida.[3] Samal põhjusel on karjapoiss lauda põlema süüdanud.[4] "Sedda maad polle ilmas, kus aastati ... nii paljo tullekahjo olleks, kui meie

---

[1] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr. 5.
[2] Eesti kirjanduse ajalugu, lk. 264-265.
[3] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 14.
[4] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr. 27.

Ria ja Tallinna kubermangus", märgib Masing. Kuigi Masing on siin omanike poolel, paistab kirjutistest ometigi läbi, et süütamistel olid ikkagi tõsised põhjused.

Peaegu igas ajalehenumbris esineb teade, et kuskil on jälle ema oma lapse tapnud. Nii näiteks tappis naine Räpina vallas oma lapse ning viskas selle kaevu.[1] Pärnus pidas üks "eksinud naisterahvas", kelle tütar juba 3 aastane oli, tema ülalpidamist liiga raskeks ning uputas ta ära.[2] Kord olid korraga kohtu all 14 naist, kes oma lapsi tapnud olid. Neile määrati 30 paari vitsu ja saadeti "tühjale maale".[3] Ajalehest nähtub, et ka vargusi ja röövimisi tuli sageli ette. Üks "teädaandmine" kõlab selliselt: "Eekse (Äksi-T.K.) kihelkonnas, Hawa vallas ja Kobrato küllas, kisti minneval naddalal ühhe tallopoja ait arra ja warrastati: 1 naeste kassukas, 1 naeste ja 1 musta nöpidega meeste kuub; 5 kasuka nahk; 14 sarki; 11 ratte, kelle hulgas 2 sidi ja 2 kallinkori rattikut; 7 kirju põlle; paar nahk püksa; 10 tokki värvitud villast lõnga; 2 pallangud ehk lina; 25 künart musta villakangast, ja 30 künart linnast kangast..."[4] Siit ssame lisaks veel üsna hea pildi jõukama talupoja varandusest.

---

[1] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr. 10.

[2] Marahwa Näddala-Leht 1823, nr. 21.

[3] Marahwa Näddala-Leht 1823, nr. 25.

[4] Marahwa Näddala-Leht 1823, nr. 31.

"Willetsad juhtumised" tekkisid tihti madalate kaevurakete tõttu. Sellega seoses ei väsi Masing soovitamast, et rahvas kaevudele ometigi kõrgemad rakked teeks.

Nädalalehes esinevad ka teated mujal maailmas toimunud õnnetustest, muuhulgas 7. novembril 1824. aastal Peterburis toimunud kohutavast veeuputusest.[1]

Kuigi selliseid õnnetusi toob ajaleht sageli, kirjutab toimetaja ise: "Kui siin ommas Näddala-Lehhes ni saggedaste mõndagi nimmetame mis seäl ehk teäl, ühhe ehk tõise innimese kurjast nõust kurja tehtud; siis ei näita se assi veel sedda, kui olleks mailm pahhemaks ehk kurjemaks läinud; ei koggoniste! - vaid pävast pävani targemaks minnemas, ning siis ka kõikipiddi parremaks samas. Kurjateggemised kuluvad ikka kaugemale ja laiemale kui heateggemised, sest et iggaüks neid immeks panneb, ja neist rägib: head teud jävad kulutamatta, neid ei panne kegi immeks, sellepärrast, et innimesse kutsumine se et head peab teggema".[2]

Ajaleht pühendab palju ruumi ka ärakaranud nekrutite ja sõjaväeteenistusest kõrvalehoidjate manitsemisele. Nagu neist kirjutistest selgub, oli väejooksikuid Eesti- ja Liivimaal väga palju ning võimudele tegi see küsimus tõsist muret. Et väeteenistusest pääseda, mõeldi välja igasuguseid riu-

[1] Marahwa Näddala-Leht 1825, nr. 1.

[2] Marahwa Näddala-Leht 1823, nr. 19.

kaid. Nii lasksid viis noort maameest endal kõik hambad suust välja tõmmata, et aga väeteenistusest pääseda, kuid asi tuli avalikuks ja igaüks neist sai 10 paari vitsu ning pandi ikkagi soldatiks.[1]

Juhtus ka nii, et "üks mõisakohtomees, kes ma innimene, olli 6 Rubl. hõbbe, ja 15 Rub. papper rahha ühhe nore mehhe käest võtnud, et tedda nekrudivõtmise kõrral lahti peästa, ja mõisteti sellepärrast nenda, et innimest kui kõlvatumat ammetist ärraheita, ja et ta 12 Rub. hõbbe, ja 30 Rub. papper-rahha vallalaeka piddi maksma".[2] "Marahwa Näddala-Leht" avaldab ka keisri käsu ärakaranud soldatite kohta. Siin märgitakse, et kuna Baltimail on väejooksikuid väga palju, siis tuleb see asi rangemalt käsile võtta. See vald, kus väejooksik tabatakse, peab maksma 2000 rubla trahvi. Kui kohalik mõisnik on teadlik jooksiku varjamises, siis peab ka temal maksma veel samapalju. See, kes jooksiku kätte juhatab, saab 500 rubla, mis makstakse valja trahvisummast.[3]

Korduvalt on nädalalehes ka lugeda, kuidas talupojad oma kodukohtadest Venemaale kargu on läinud. Masing on sellele hinnangut andes täiesti seadusega ühel nõul, leides, et kõrvalehoidjaid ja põgenejaid peab valjusti karistama. Sügavamalt ta asja mõista ei suuda.

---

[1] Marahwa Näddala-Leht 1823, nr.27.
[2] Samas.
[3] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr.40.

Masing kui tüüpiline valgustaja-ratsionalist peab rahva viletsuse peapõhjuseks madalat haridustaset. Sellest tuleneb tema eriline huvi rahva - hariduse ja koolide vastu. Ta kirjutab: "Kes muud kaugemad polle näinud, kui omma kiriku torni ja omma mõisa korstnad, ning kelle tundmine laiem ep olle, kui temma õue-ma, se on ühhe mulla mutti sarnane, kes omma mutti hunnikud kõigeks ma-ilmaks ja ainsaks tunnetavaks asjaks arvab ning omma mõistmise kitsuses, kõik laiemad tundmist ärralaidab." Masing leiab, et meie kooliolud, eriti Eestimaa kubermangus, olevat allpool igasugust arvustust. Sellest tulevat ka rahva rumalus ja pimedus.[1] Suuremat tähelepanu tuleb tema arvates pöörata ka koolmeistrite ettevalmistamisele, muidu asi ei parane. Kuid nädalalehest ilmneb, et paljud talupojad raskete olude kiuste püüavad oma lapsi koolitada. Sealsamas aga astub Masing teravalt välja nende vastu, kes tahavad oma lapsi saksa kooli panna. Näiteks tahtsid 20 Tori kihelkonna peremeest saksa kooli rajada ning võtta saksa koolmeister, kes pidi aastas saama 500 rubla. Talupojad pidid tahtma oma lapsi saata ka Kambjasse saksa kooli.[2] Milleks seda, küsib Masing. Mis peaks talupoeg saksa keelega peale hakkama?

---

[1] Marahwa Näddala-Leht 1825, nr. 44.

[2] Marahwa Näddala-Leht 1825, nr. 17.

Selline talupoeg läheb suureliseks, hakkab oma seisust põlgama, ei taha enam adra taga käia. Selline inimene ei taha enam talupoeg, vaid "aina saapamees" olla, tulemuseks on aga kasutu inmene, logeleja. Masing toob elust võetud näiteid, et sellest saksa koolis käimisest tuleb nii vanematele kui ka lastele ainult halba. Teine asi on korralik eestikeelne valla- või kihelkonnakool. Sümpaatiaga räägib ta Sauga vallakoolist:"On nüüd Jummal tännatud meie valda üht vägga head koli assutud, kus lapsed õigele korrapäralise visiga, luggemist, kirjutamist, rehkendamist, ja kõik sedda õppivad, mis harritud talloinimesel hea ja parras ihho ja hinge kassuks teäda. Selle koli peäl on Abram Holter koolmeistriks, hea ja kõhhane mees, kes lapsi ja noort rahvast õppetab, egga mitte, kuida mõnnes ma nurgas koolmeistrid nüüd ihkavad, muu tühja praggisemissega umbrohto koggoniste ei külva!"[1]

Masingu järeldus on: tuleb minna "sinna, kuhu Jummal teda lonud ja katsund". Nagu näeme, läheneb Masing hariduse küsimusele küllalt ühepoolselt, tahtes talurahva hariduse suruda küllalt kitsastesse raamidesse. Selline seisukoht tuleneb ta konservatiivsest käsitlusest, mille kohaselt ühiskond on suletud tervik, kus iga seisus peab oma ülesannet täitma.

---

[1] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 37.

Nädalalehes on ilmunud rohkesti meie maa majanduselu puudutavaid kirjutisi, mis on väga mitmekesised oma teemaderingi poolest.

Tihti kohtame teateid huntide hävitustööst. Masing esitab pikki arvutusi kui palju hundid igal aastal kariloomade hulgas hävitustööd teevad. Äksi, Pärnu ja Audru kihelkonnas on 11 kuu jooksul hundid hävitanud 114 rubla 78 kopika eest loomi.[1] Tõstamaa kihelkonnas on "mets võtnud" suvel 10 vana hobust, 9 sälgu ja varssa, 2 härga, 7 lehma, 13 muulikat, 61 lammast, 9 kitse, 17 siga, 12 kesikut, 35 koera.[2] Ajalehes toodud andmed näitavad, et huntide poolt tehtavad kahjustused, "metsa maks", nagu Masing ütleb, olid väga suured ja vähendasid taudide kõrval olulisel määral karja. 1823. aastast hakkab Masing huntidele "sõdda teggema", õhutades talupoegi ja mõisnikke hunte tapma ning pesasid hävitama. Kuid Masing märgib mitmes kohas, et rahvas ei ole ebausu pärast usin hunte hävitama, kuna arvatakse tegemist olevat libahuntidega.

Masing jutustab elavalt kodumaisest tööstusest, vabrikutest. Ta kiidab eriti Narva linna ja sealset tööstust, Momma ja Schwartzi vabrikuid, aga samuti vaseveskit ja paberivabrikut.[3] Pikemalt peatub ta ka Kunda saeveski[4] ja Võisiku klaasivabri-

---

[1] Marahwa Näddala-Leht 1823, nr.6.
[2] Marahwa Näddala-Leht 1823, nr. 9.
[3] Marahwa Näddala-Leht 1823, nr. 33.
[4] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr. 50.

ku tööl.[1] Ta vestleb ka kaubanduse teemadel, tuues andmeid kaubakäibest Riia sadama kaudu ning märgib, et parem on rohkem kaupa välja kui sisse vedada, sest raha jääb nii kodumaale. Erilist phameelt valmistab Masingule see, kui raha läheb välismaale mõne luksuskauba, näiteks kohvi eest, mis on "üks maiuse lake" ja teeb naised lobisejateks.[2]

Käsitledes sisekaubanduse probleeme, manitseb Masing talupoegi ettevaatlikkusele, kuna "talupoja sõbrad" kaupmehed, kasutades talupoja lihtsameelsust ja seda, et talupojal pole tihti õigeid mõõduriistu-külimittu ega vakka, vaid ainult margapuu, petavad teda rängalt.[3]

Lisaks eelpooltoodud probleemidele leidub veel kirjutisi kartuli- ja humalakasvatuse ning loomaravitsemise kohta. Selgub, et veel 1774. a. peeti mõisa aiast ssadavat 5-6 vakalist kartulisaaki väga heaks, kuid juba 1786. aastal oli kartulikasvatus tunduvalt laienenud, eriti just mõisates. Talupojad aga ei tahtnud kartulit kasvatada, kuna oli liikvel arvamus, et kartul on näljavili ja kus seda kasvatatakse, seal maa viljakus kaob ning vili äpardub.[4]

Saame teada, et krahv Stenbock Hiiumaal on teinud katset mereveest soola toota,[5] ning perun

---

[1] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr.2.
[2] Marahwa Näddala-Leht 1825, nr.47.
[3] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr.49.
[4] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr.49.
[5] Marahwa Näddala-Leht 1823, nr.29.

Ungern saatis ühe poisi Saksamaale, kes pidi meriino lammaste kasvatamist õppima.[1] Ta kirjutab ka Võrumaa Vainla mõisa rentnikust Jakobist, kes esimesena meie maal hakkas kartulitest viina ajama.[2]

Vahel läheb Masing oma majanduslike nõuannetega liiale: näiteks leiab ta, et on väga kahjulik ja rumal komme saunas vihelda, kuna seetõttu raisatakse palju kaseoksi.[3]

"Marahwa Näddala-Leht" annab tihti teateid ka ilmastikuolude ja viljasaakide, turuhindade, hõbedakursi ja muu sellise kohta.

Laialt leidub ajalehes materjali nii kodu- kui ka välismaa ajaloo kohta. Masing annab ülevaate muinaseestlaste elust ja usust: "Mõlemad, nii hästi Lätti- kui Marahvas, ei teadnud ellavast Jummalast ei ühtegi, vaid tenisid võeraid Jummalaid, ning olli neid Marahval paljogi". Masing märgib, et muistsed eestlased olid olnud kannibalid- tõid oma jumalatele ohvriks 2-3 noort poissmeest, küpsetasid neid tulel ning sõid siis suure kisa ning hõiskamise saatel ära. Sisikonnad anti kaarnatele toiduks. Saarlased aga nuumasid oma vangid priskeks ning siis andsid suure lunaraha eest välja."[4]

Masing vestleb Tartu ajaloost, räägib selle

---

[1] Marahwa Näddala-Leht 1825, nr.18.
[2] Marahwa Näddala-Leht 1825, nr.32.
[3] Marahwa Näddala-Leht 1825, nr.29.
[4] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr.3.

rajamisest Jaroslav Targa poolt. Naiivselt seletab ta Tartu nime tekkimist, mis tulevat sellest, et siia tuli palju tatarlasi, sellest tekkis nimetus Tatra linn, mis hiljem muutus Tartuks.[1] Puuduta - takse ka luteriusu levimist ning Hoffmanni tegevust siin.[2]

Masing jutustab "vanast heast rootsiajast" ning näitab, et on väär arvata, nagu oleks vana põlv nii väga hea olnud - siis laastasid maad sõjad, katkud ja näljad. Peale Vene riigi alla saamist olevat olukord palju paremaks ja rahulikumaks muutunud.[3] Ajalehes leidub kirjutis ka Kärde rahumaja kohta.[4]

Artiklis "Mällestamised Prantsuse - sõa ajast" käsitleb Masing Napoleoni vallutusi ning tunneb uhkust Venemaa võimsuse üle.[5]

Huvi pakuvad ajalehe geograafilised ülevaated. Sellised on "Narva lin", kus puudutatakse ka Narva ajaloo ja majanduseluga seotud küsimusi. Autor ütleb, et elu on Narvas palju odavam kui mujal. Pikad ja ülevaatlikud on kirjutised "Lihwlandi - maast"[6] ning "Lihwlandimaa järvedest",[7] kus kirjeldatakse Liivimaa loodust, administratiivset jaotust, linnu, elanikke. Saarlasi kiidab Masing artiklis

---

[1] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 6.
[2] Samas.
[3] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr. 3.
[4] Marahwa Näddala-Leht 1823, nr. 47.
[5] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr. 47.
[6] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 12.
[7] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 15.

"Kurre-saar ehk Sarema":"Kidetakse Kurresare rahvast wägga, et ta üks hea, tark, ja harritud rahvas peab ollema: mis jo kõhhe kõigist nähha, kui temma jure tullakse; honed on näggusad, ja toad muist saksawisi tehtud, paslid seäl ei peta, vaid armastavad parremad jallawarju; riided on rootsi wisi tehtud..."[1] Seasetest uudistest (maalaatsarett, vaestekoda, vaestevili jne.) jutustatakse "Satemast ja sennest, mis temmast kui head tulleb kita".[2] Üks Masingu kirjutis puudutab ka Haapsalut, mida ta kiidab kui head suvituspaika, kus "merre limmaga" hästi tervist saab parandada.

Peale kodumaa puudutab Masing ka võõraid maid ja kaugemaid riike. Nii kuuleme Islandist, Norrast, Pärsiast, Krimmi poolsaarest, Kamtsatkast jt.

Ka ilukirjandusliikke palasid leidub "Marahwa Näddala Lehhes ",kuid siiski vähemal määral.Nii leidub esimeses numbris mõistujutt "Arm jõuab ennem kui hirm".Siin kujutatakse päikese ja tuule jõuproovimist teekäija mantli kallal. Võitjaks jääb muidugi päike.[3]

ESimeses aastakäigus ilmus ka pikem jutt "Maddi Rein". Siin kirjeldatakse, kuidas 6 aastane Rein jäi vaeslapseks ning olles pidanud kerjama minema, kuid head inimesed võtsid ta enda juurde kasvatada. Reinust saab hea töökas peremees,

---

[1] Marahwa Näddali-Leht 1821, nr. 17.
[2] Marahwa Näddali-Leht 1822. nr. 26,28,31,41.
[3] Marahwa Näddali-Leht 1821, nr.1.

kes võtab oma leivale kasvatada neli vanemateta jäänud last, kuigi tal endal on neid juba viis. Ta headusest saab kuulda mõisnik, kes omaltpoolt tasuks aitab Reinu.[1]

Tihti on Masingu informatsioonilist laadi uudised ilukirjanduslikult töödeldud, eriti veetlevad teda mujal maailmas toimunud "tõestisündinud" õudsed lood. Selline on jutt Ungarist, kus röövel meelitas teekäija tütarlapse mahajäetud kaevanduse šahti juurde ning käskis tal ära anda riided ja raha. Kuid kaval tütarlaps palus röövlil seniks selja keerata, kui ta särgi ära võtab. Röövel tegigi seda ning tütarlaps tõukas röövli kaevu.[2] Samalaadiline on ka lugu Prantsusmaalt leitud metsinimesest.[3] Sellistele jutukestele on ainet andnud ka põnevad sündmused kodumaalt.

Peale eelpoolnimetatud ainestiku leidub Masingu ajalehes veel mitmesuguseid tehnikaalaseid, loodusteaduslikke jm. kirjutisi.

---

[1] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 36.
[2] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr. 5.
[3] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 4.

* * * * *

"Marahwa Näddala-Leht" on personaalse ajakirjanduse suurepäraseks näiteks[1] ning seda võib pidada nii O.W.Masingu kui ka kogu eesti vanema kirjanduse suursaavutuseks. Ajaleht on suuremas osas Masingu töö. Kuigi ta soovis kaastööd "õpetatud meestelt", jäi nende abi väga väheseks ja Masing kurtis tihti selle üle:""Näddala-Lehhe" laitjaid on paljogi, aga aitajaid ei ainustki".[2] Mõningat abi andsid vaid J.H.Rosenplänter, pastor Mickwitz Lihulast ja pastor Ignatius Hagerist.[3] Eestlastest kirjasaatjaid on teada neli: juba nimetatud Abram Holter, siis Kaiavere koolmeister Kaarel Reinwald (Kõrendo Kaarel), Kulli Jüri Kuusalust ning Kübara Jaan Räpinast. Viimane oli üks ärksamaid talupoegi. Ta sai rängalt nuhelda väljaräandamiskatse eest-kaotas kogu oma varanduse ning oli sunnitud isegi oma trükitud ja käsikirjalised raamatud ära andma.[4] Peale nimetatute oli ka veel juhuslikke kirjasaatjaid, kuid põhilise töö tegi siiski Masing ise. Tööd raskendas ka see, et Äksi kirikumõis, kus Masing töötas, asus Tartust, kus teda trükiti, mitukümmend kilomeetrit eemal. Pealegi ei trü-

---

[1] J.Peegel, lk.71.

[2] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr.46.

[3] A.Vinkel, O.W.Masingu "Maarahva Nädalaleht", "Keel ja Kirjandus" 1962, nr.4, lk.206-216.

[4] J.Peegel, lk.73.

kitud lehte kogu aeg Tartus, vaid 1822. ja 1825. aastatel Pärnus ning vahepeal koguni Riias.

On teada, et 1821. aastal oli ajalehel 346 tellijat, 1822. aastal aga ainult 51. 1823. aastaks tõusis tellijate arv 146-ni, lisaks tuli veel 17 priieksemplari. Kuid 1823. aasta viimases numbris oli Masing sunnitud teatama, et ajaleht jääb järgmises numbris tellijate vähesuse tõttu seisma. 1825. aastal hakkss ajaleht uuesti ilmuma, kuid seekord oma viimast aastakäiku. Siit näeme, et talupojad hoolisid ajalehest õigem vähe. Kes seda luges oli rohkem "targem rahvas", nagu autor ise nimetab. Tellijate hulgas oli ka küllalt palju sakslasi.

Siin tekib küsimus, miks siis ajalehte ei loetud? Põhjuseid tuleb otsida talurahva majanduslikust olukorrast. Talupoeg oli harjunud vaevaga teenitud kopikaid halliks pidama ning ei leidnud mingit vajadust neid ajaleheostmisele kulutada. Lihula pastor Mickwitz ütleb: "Masingu eesti nädalalehte lugesid talupojad meeleldi, kui seda neile ilma tasuta jagati, aga tellida ei tahtnud seda ka jõukamad mitte. Alles teisel aastal, kui minu koguduse mõisnikud ja mina esimesel aastal olime oma ringkonnas maksuta eksemplare jaganud tellisid paar jõukamat talupoega selle ühiselt naabritega".[1] Ajalehe uudised olid ka küllalt vananenud, kui ajaleht lugejateni jõudis ning pealegi ei varustanud Masing ajalehte kõige värs-

[1] A. Vinkel, Eesti rahavaraamat, lk. 141.

kema informatsiooniga. Kuid see arvatavasti talupoegadele suurt ei tähendanud.

Milline oli "Marahwa Näddala-Lehe" mõju selleaegsele lugejale? Tundub, et mitte väga suur, kuna ta polnud igale teoorjale jõukohane ning jai enamikule talupoegadest võõraks. Palju suuremad on ajalehe teened järeltulevate põlvede arendamisel ja kasvatamisel, kuna "Marahwa Näddala-Lehte" hoiti veel aastakümneid kokkukõidetuna kodudes.

Lõppsõna

Meile on raamat muutunud niivõrd vajalikuks ja igapäevaseks nähtuseks, mistõttu on isegi raske ette kujutada, et veel 19. sajandi esimesel poolel oli raamat meie rahvale midagi uut ja võõrast, millesse suhtuti üsna umbusklikult.

Kirjandus, mida sel ajal talupoja kodunt leida võis, oli väga napp. Isegi arenenumates peredes jäid põhilisteks katekismus, aabits ja kalender.[1] Talupoja töö oli raske, vaba aega napilt, lugemisoskus vähene. Samuti ei vaadanud kõik mõisnikud hea pilguga sellele, et nende talupojad loevad - järsku saavad liiga targaks. Kuid pikkamööda hakkavad eesti talupoja suitsutaressegi sisse tungima võõrad elemendid, nende hulgas ka raamat. Nagu juba eespool märgitud, said laiema leviku osaliseks kalendrid, kuna nende nõudmine rahva poolt oli tingitud praktilistest vajadustest. Muu kirjanduse - jutu-ja ajakirjanduse osatähtsus jäi aga küllaltki väi-

---

[1] Die Calender in Esthland, lk. 65.

keseks, kuna majandusliku kehvuse tõttu olid vaimsed huvid veel kaugele tahaplaanile surutud. Kuid kõik need kirjanduse liigid ei tekkinud juhuslikult, vaid ikkagi teatud vajaduste tõttu ning olid sunnitud arvestama lugejat, kellele nad olid määratud. Üldse on kirjanduse puhul tegemist kahepoolse vastastikuse mõjugaühelt poolt avaldab kirjandus teatudsuunalist mõju lugejale, teiselt poolt mõjutab lugeja kirjanduse ilmet. Konkreetsel juhul on meil tegemist lugejaga, kellel oli väga madal hariduslik tase, kes oli peaaegu kirjaoskamatu, kelle teadmised välismaailmast olid väga piiratud. See noudis ka vastavat algelist, vähenõudlikku lektüüri, kus kesksel kohal olid praktilise sisuga nouanded ning moraliseerivad lookesed.

Seega kajastub vanemas eestikeelses ilmalikus kirjanduses kas otseselt või kaudselt vastav ajajärk oma põhiprobleemidega, olustik, milles elasid meie esivanemad, nende maailmavaade ning põhilised huvid.

Otseste faktiliste ajalooliste andmete poolest võib kõige rikkamaks lugeda tolleaegset ajakirjandust, mille kohta J.Peegel ütleb:

"Iga ajaleht on oma ajastu peegel. Ta võib mõnikord olla küll kõverpeegel, aga peegel on ta ometi. Nii või teisiti on ta seotud ajastu elu ja selle arenguga, temas heiastuvad läbi toimetuse prisma murdudes elu enese poolt

püstitatud probleemid. Ajalehes avaldatud lihtne informatsioongi kätkeb endas killukest üldisest ja on seega samuti kaasaja tegelikkuse peegeldaja. Seetõttu võime öelda, et iga ajaleht on järelpõlvede jaoks ajalooallikaks."[1]

Kuid neid sõnu võib laiendada ka jutu- ning kalendrikirjandusele. Nagu nägime, sisaldab "Marahwa Näddala-Leht" väärtuslikke andmeid mitme - suguste ajaloolast huvitavate küsimuste kohta: siit saame teateid sotsiaalsete vahekordade, majandusliku olukorra, kommete ja tavade kohta. Nädalalehte lugedes hakkame paremini mõistma talupoja suhtumist mitmesugustesse nähtustesse, tunnetame tema vajadusi, lootusi ja pettumusi.

Ka jutukirjandus on ajaloolasele väga huvitav, kuid siit saadavasse informatsiooni tuleb suhtuda siiski üsna kriitiliselt, sest juturaamatute autorite eesmärgiks polnud mitte elu tõetruu kujutamine, vaid elueeskujude andmine, seetõttu esineb tegelikkus siin tihti moonutatud kujul.

Kõige raskem on hinnangut anda kalendritele, sest see kirjanduse liik pakub otseseid faktilisi andmeid vähem kui eelpoolnimetatud. Kalendrikirjanduse tähtsust tõstab aga asjaolu, et see oli 18. sajandi lõpu, 19. sajandi alguse talurahva lugemismaterjali hulgas kesksel kohal, jää-

---

[1] J.Peegel, lk. 53.

des tihti ainukeseks lektüüriks, millega ta kõikku puutus. Seetõttu kalendrikirjandus kui tõeline massilektüür lubab teha laiemaid ja üldisemaid järeldusi tolle ajajärgu ja inimeste kohta.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Allikad

Arvelius,Fr.G., Üks kaunis Jutto - ja Õppetusse Ramat.Söbbra polest,meie maa-laste heaks ja nendele röömsaks ajaviiteks kogutud ja kokko pandud, kes aegsaste öppivad luggema, Tallinn 1791= Arvelius 1791.

Arvelius,Fr. G.,Üks kaunis Jutto-ja Õppetusse Ramat. Söbbra polest,meie maa-laste heaks ja nendele röömsaks ajaviiteks kogutud ja kokko pandud, kes aegsaste öppivad luggema.Teine jaggo, Tallinn 1787= Arvelius 1787.

Arvelius,Fr. G.,Ramma Josepi Hädda ja Abbi Ramat. Ehk Maggusad ja tullosad jutustused, Tallinn1790= Arvelius 1790.

Eesti-Ma Rahva Kalender ehk Täht-Ramat, trükitud Gresseli kirjadega, Tallinn 1814, 1819, 1830, 1833, 1834, 1836-1839= Gressel.

Eesti-Ma Rahva Kalender ehk Täht-Ramat,trükitud Lindforsi kirjadega, Tallinn 1772,1779, 1795,1796= Lindfors.

Eesti Ma - Rahva Kalender ehk Täht-Ramat,trükitud Minuthi kirjadega, Tallinn 1801-1803, 1805, 1807, 1809, 1810, 1816-1819=Minuth.

Eesti Ma(Tarto- Ma) Rahva Kalender ehk Täht-Ramat, trükitud Grenziuse kirjadega, Tartu 1798, 1805--1807, 1811,1812,1815, 1817= Grenzius.

Eesti NSV ajaloo lugemik, I koide, toim. J.Kahk, Tallinn 1960= Eesti NSV ajaloo lugemik.

Holtz, O,R .,Luggemised Eestimaa Tallorahva Moistuse ja süddame Juhhatamiseks, Tallinn 1817= Holtz.

Lepik,G. ja Suits,G.,Eesti kirjandusajalugu tekstides, Tartu,1932.

Luce,J. W.L., Sarema Jutto ramat,Mitav 1807= =Luce1807.

Luce, J. W. L.,Sarema Jutto ramat, teine jaggo, Pärnu 1812= Luce 1812.

Marahva Kalender ehk Tähtramat, Pärnu 1823-1824, Tartu 1826.

Marahwa Näddala-Leht, Tartu1821 , Pärnu 1822, Riia jaT Tartu 1823, Pärnu 1825.

Masing, O. W., Pühhapäwa Wahhe- lugemised, Tartu 1818.

Willmann, Fr. W., Juttod ja Teggud kui ka monningad öppetussed mis majjapiddamisse pärrast tarvis lähtvad, Tallinn 1782= Willmann 1782.

Willmann,Fr. W., Ellamisse -Juhhataja,Tallinn 1804= Willmann 1804.

Kirjandus

Engels, Fr., Anti- Dühring,Tallinn 1954.

Anderson, W.,Läti mõjust eesti vanemas ilukirjanduses. "Eesti Kirjandus" 1925, nr. 19, lk. 385-396.

Der Dorpt-Esthnische Calender. " Das Inland" 1836, nr.5, lk. 179-180.

Die Calender in Esthland." Das Inland" 1836, nr.5, lk.65-70= Die Calender in Esthland.

Eesti kirjanduse ajalugu, I köide, toim. A. Vinkel, Tallinn 1965= Eesti kirjanduse ajalugu.

Eesti NSV ajalugu,I köide, toim. A.Vassar, Tallinn 1955= Eesti NSV ajalugu I.

Holm, H., Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu, Tartu 1936.

Kahk, J., Rahutused ja reformid, Tallinn 1961 = =J.Kahk.

Kampmaa,M., Eesti kirjandusloo peajooned,I jagu, Tartu 1938.

Kampmann,M., Eesti kirjandusloo peajooned,I jagu, Tallinn 1920 = M.Kampmann, Eesti kirjandusloo peajooned.

Kampmann,M., Eesti vanem ilukirjandus, Tartu 1908= M.Kampmann, Eesti vanem ilukirjandus.

Kuningas,O., Kirjandusloolaste esimene suur ühistöö."Keel ja Kirjandus" 1966, nr.1, lk. 57-59.

Käosaar,J., Eesti vanim ilmlik kirjandus balti mõisnike teenistuses. Riikliku kirjandusmuuseumi aastaraamat I, Tartu 1949, lk. 32-132.

Laugaste,E., Kirjandusloolaste esimene suur ühistöö. "Keel ja Kirjandus" 1966, nr. 4, lk. 257-259.

Lipp,M., Masingute suguvõsa, Tartu 1902=M.Lipp.

Löwis,Andreas v., Ueber die Stiftung und die bisherige Thätigkeit der livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät."Livländische Jahr-

bücher der Landwirthschaft", 6. Band,I Stück, Dorpat 1831, lk. 3-34.

Mägi,A., Lühike Eesti kirjanduslugu, I jagu, Lund 1965.

Peegel, J., Eesti ajakirjanduse algus, Tallinn 1966 = J.Peegel.

Puksoo,Fr., Jacob Johann Köhler. Esimese eesti piibli trükkal, Tallinn 1939 = Fr.Puksoo, Jacob Johann Köhler.

Puksoo,F., Kirjandusloolaste esimene suur ühistöö."Keel ja Kirjandus" 1966, nr. 2, lk. 131-132.

Puksoo,Fr., Tallinna esimesed eratrükikojad XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel. "Vana Tallinn"IV, Tallinn 1939, lk. 5-23= =Fr.Puksoo, Tallinna esimesed eratrükikojad.

Vinkel,A., Eesti rahvaraamat, Tallinn 1966,= A.Vinkel, Eesti rahvaraamat.

Vinkel,A., Friedrich Gustav Arvelius 18. saj. kirjanikuna. Paar sammukest eesti rahvaluule ja kirjanduse uurimise teed I, Tallinn 1958,lk.9 - 65.

Vinkel,A.,J.W.Luce kultuuriline ja kirjanduslik tegevus."Keel ja Kirjandus" 1958, nr.4,lk. 216-230.

Vinkel,A., Mõningaid mõistatusi seoses Fr.W.Willmanni juttude ja tegudega."Keel jaKirjandus" 1961, nr.6, lk. 326-337 = A.Vinkel, Mõningaid mõistatusi.

Vinkel,A.,O.W.Masingu "Marahwa Näddala-Leht", "Keel ja Kirjandus" 1962, nr. 4, lk. 206-216.

Эстонская светская литература конца 18-го нач. 19-го века как исторический источник

Резюме

Старейшей светской эстонской литературе до настоящего времени уделяли внимание литературоведы, но эта литература содержит много ценного и для исследователей других областей, в первую очередь для историков.

Светская литература не возникла случайно, но имеет свои определенные причины, которые скрытые в общих закономерностях эпохи и в местных условиях.

Временем возникновения светской литературы можно считать конец 18. века и начало 19. века, когда вышли книги Аренция, Вильманна, Луце и Гольца. Отдельные книги полусветского содержания вышли уже в I половине 18. века, но они остались случайными явлениями в истории нашей литературы.

Литература этой времени представлена тремя основными видами. Ими были: календарная литература, повествовательная и журнальная литература.

Лучше всех были встречены среди народа календари, так как их распространение наметили насущие практические вопросы. Напротив, повествовательная и журнальная литература распространялась хуже, так как у крестьянина не было времени, денег и желания для приобретения и чтения книг.

Журнальная литература как ~~и~~ источник истории представляет наибольший интерес. Малейшая информация этой литературы связана с действительной жизнью и отражает основные проблемы эпохи.

В настоящей работе глубже исследована газета „Tarahwa Näddala-Leht", издаваемая О. В. Мазингом с 1821 по 1823 год и в 1825 году. В этой газете разносторонне отражается жизнь эстонских крестьян. Здесь находим сведения о состоянии их здоровья, об экономическом положении, об обычаях и привычках. Также находим известия о разных преступлениях, несчастных случаях и об их причинах.

В области повествовательной литературы наиболее интересными являются I и II части книги Луце „Sarema Jutto ramat". Рассказы, содержащие в этой книге, оригинальные и здесь мы найдем краеведческий материал о Сааремаа, где жил и работал сам автор. Ценным историческим источником является также книга Аврелия „Üks kaunis Jutto-ja Öppetusse Ramat".

Книги Вилльманна и Гольца, хотя для читателей интересные по сюжету и живые по стилю, для историков менее интересные, так как авторы при их написании пользовались чужими источниками.

Календарная литература содержит меньше фактического материала о рассматриваемой эпохе, чем другие виды, но здесь находят косвенное отражение основные интересы крестьянства и жизненные проблемы, их кругозор и мировоззрение. Эта литература позволяет делать широкие выводы.

И так, можно сказать, что все три вида литературы, изданной в данный период наряду с основными материалами - архивными докумен-

толми и др. по 18-19 веку являются ценнейшим источником для историков. Историки могли бы их больше использовать, чем это делалось до сих пор.

S i s u k o r d

Sissejuhatus . . . . . lk. 2

I ptk. Ilmaliku kirjanduse tekkimine . . lk. 5

II ptk. Kalendrikirjandus . . . . . lk. 11

III ptk. Jutukirjandus . . . . . lk. 44

IV ptk. Ajakirjandus . . . . . lk. 71

Lõppsõna . . . . . lk. 95

Kasutatud kirjandus ja allikad . . . . lk. 99

Resümee(vene k.) . . . . . lk. 105